מדרש · אגדה · מדרש רבה · מפרשים · עץ יוסף

עץ יוסף על רות רבה

רבי חנוך זונדל ב"ר יוסף

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

עץ יוסף על רות רבה

רבי חנוך זונדל ב"ר יוסף

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/עץ-יוסף-על-רות-רבה/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פתיחתא 5
פסקה א 5
פסקה ב 6
פסקה ג 7
פסקה ד 8
פסקה ה 8
פסקה ו 8
פסקה ז 8
פרשה א 12
פסקה א 12
פסקה ב 13
פסקה ג 13
פסקה ד 13
פסקה ה 15
פרשה ב 16
פסקה א 16
פסקה ב 17
פסקה ג 18
פסקה ד 19
פסקה ה 19
פסקה ו 19
פסקה ח 19
פסקה ט 20
פסקה י 20
פסקה יא 20
פסקה יב 21
פסקה יג 22
פסקה יד 22
פסקה טו 23
פסקה טז 24
פסקה יז 24
פסקה יח 24
פסקה יט 25
פסקה כ 25
פסקה כא 25
פסקה כב 26
פסקה כד 26
פרשה ג 26
פסקה א 26
פסקה ב 27
פסקה ג 28
פסקה ד 29
פסקה ה 30
פסקה ו 30
פסקה ז 31
פרשה ד 31
פסקה א 31
פסקה ב 32
פסקה ג 32
פסקה ד 33
פסקה ה 33
פסקה ו 35
פסקה ז 36
פסקה ח 36
פסקה ט 37
פרשה ה 37
פסקה א 37
פסקה ב 39
פסקה ג 39
פסקה ד 39
פסקה ה 40
פסקה ו 40

פסקה ז 43
פסקה ח 43
פסקה ט 43
פסקה י 44
פסקה יא 45
פסקה יב 45
פסקה יג 46
פסקה יד 46
פסקה טו 47
פרשה ו 47
פסקה א 47
פסקה ב 48
פסקה ג 49
פסקה ד 49
פרשה ז 52
פסקה א 52
פסקה ב 53
פסקה ד 54
פסקה ה 54
פסקה ז 54
פסקה ח 55
פסקה ט 56
פסקה י 56
פסקה יא 56
פסקה יב 57
פסקה יג 58
פסקה יד 59
פסקה טו 60
פסקה טז 60
פרשה ח 60
פסקה א 60

פתיחתא

פסקה א

אין מעידין אלא בשומע. פירוש שישמע בעל דין ולא שלא בפניו (מתנות כהונה):

לשעבר היו קרויין ישראל. רצונו לומר שהיה שמם ישראל על שם ישראל אביהם. כמו שנקראו בני סבתא סבתא על שם ראש משפחתם. אבל אחר קבלת התורה קראם הקדוש ברוך הוא עמו:

שרי אומות העולם. פירוש שרים של מעלה (מתנות כהונה):

אלו נכנסין לגן עדן. כך צריך לומר (אות אמת):

קאמיא קיימיא. כך צריך לומר (אות אמת) וכך הוא בירושלמי (ברכות פרק א הלכה ה) ופירוש דקאמיא משמע ראשונים. אבל קיימיא משמע עומדין כתרגומו. ולא בעי לפרש ראשונים כי לא נזכר שם אחרונים שיקרא לאלו ראשונים (יפה מראה):

אלא מהו יעמוד משתתק. כך צריך לומר (אות אמת):

שעשיתם את עולמי. צריך לומר עם עולמי (אות אמת):

מתמוגג. לשון המסה:

ביסם. נתחזק על בוריו. ונראה דצריך לומר ביסס לשון כן ובסיס (מתנות כהונה):

הייתי מכלה אתכם מן העולם. כך צריך לומר (אות אמת). ופירוש שהיה הקדוש ברוך הוא כופה עליהם הר כגיגית ואמר ליה אם תקבלו את תורתי מוטב ואם לאו שם תהיה קבורתכם (יפה עינף):

דייך אני פטרונך. נראה שצריך לומר כדאי' בילקוט (פרשת יתרו רמז רפו) ובילקוט תהלים (רמז תשס). אלהים אלהיך אנכי דיינך אני פטרונך אני. וכן מצאתי הנוסחא בספר אות אמת בשם נוסחא אחרת. ופירושו שאלהים הוא דין. אלהיך אנכי שמכנה שמי עליך. ופטרונך אני פירושו מליץ שלך. ולנוסחא דידן כך פירושו של כתוב שמעה עמי ואדברה ואל תאמר כיון שאי אפשר לקיים התורה על תכליתה לצאת על פי מדת הדין כמו שיסד הפייטן לפקוד על צבא מרום בדין כי לא יזכו בעיניך בדין. אם כן למה לי טורח זה טוב לי שאהנה מעולם הזה ויעלה חדא בידי. זה לא תאמר שמה יש לאלהים שהוא מדת הדין עליך כיון שאלהיך ופטרונך אני:

מה פטרוני מהני בדינא. ולדידיה כך פירוש הכתוב שמעה עמי ואדברה שאם לא תשמע תענש שאני נקרא אלהים שהוא דין ולא יועיל לך בדינא מה שאלהיך ופטרונך אני:

אני על גבך. רצונו לומר שגדולתי למעלה מגדולתך וקדושתי למעלה מקדושתך ואינך רשאי לשנות מצוה אחת ממצותי. ועיין במדרש בראשית רבה (פרשה צ ב):

שאנכי על גביכם. ולא תהיו מלגלגים בתורה שנתתי לכם. כך הוא בילקוט יתרו (רמז רפו):

פסקה ב

עצלה תפיל תרדמה על ידי שנתעצלו כו'. רצונו לומר שהמדרש מפרש עצלה תפיל תרדמה הוא תרדמת מרמיטא (ע' בב"ר פ' י"ז ופ' מ"ד] ופרש"י (שם) לשון בהלה:

לא מצינו מקום ששמו געש. רצונו לומר שקשה ליה שלאחר שכתב ויקברו אותי בתמנת סרח אשר בהר אפרים דתמנת סרח הוא מקום ידוע והר אפרים גם כן [מקום] ידוע שמפורש בכמה מקומות מה חזר לתת סימן אחר שאינו ידוע שהוא מצפון להר געש. שלא מצינו הר ששמו געש. לזה דרשוהו שמצפון הוא מסבת שהצפינו עצמן ולא באו להספד של יהושע, ההר געש עליהם להרגם. דהיינו שיכפה עליהם הר כגיגית ויהיו נקברים בחייהם (עיין ברי"ף [שבעין יעקב ובמהרש"א] בחידושי אגדות [מס' שבת] פרק האורג (קה ב):

על ידי שנתגעשו פירוש שהיו רועשים וחרדים במלאכתם כדמפרש ואזיל. ונתעצלו מעשות גמילות חסדים ליהושע [באות אמת גרס בהדיא שנתעצלו]:

באותה שעה. פירוש באותו פרק שמת יהושע (מתנות כהונה). ונראה שצריך לומר שבאותה שעה:

פוצמו. לשון בנין כדאמרינן (שבת פב א) בין פצים לחבירו (מתנות כהונה):

לפרש ונפש רמיה תרעב. פירוש לקיים פסוק זה. כלומר שהיו מקיימין כן בעצמם (מתנות כהונה). אבל האות אמת מוחק הני תיבות רק גורס וזה עוסק (בפוצמו) [בתחומו] לפיכך נתעצלו כו'. וכן בספר ישן ובילקוט רות ויהושע לא גרס ליה:

כמו דאת אמר ותגעש. רצונו לומר מדכתיב הר געש שהוא מיותר. שמע מינה דאתי לדרוש גזירה שוה. נאמר כאן געש ונאמר להלן געש ותגעש ותרעש הארץ ומוסדי הרים כו':

מהם עובדי עבודת כוכבים ומזלות מהם עובדים למקום לכך. כך צריך לגרוס וכך הוא בילקוט משלי (רמז תתקנט):

הרעיבן הקדוש ברוך הוא. על דרך שנאמר (עמוס ח יא) לא רעב ללחם וגו' כי אם לשמוע דבר ה' (מתנות כהונה):

ודבר ה' היה יקר. זה נאמר בימי עלי אחר כלות דורו של יהושע. ודורו של יהושע לא האריכו ימיהם מפני שנתעצלו בהספדו נמצא שעצלותם היה סבה שעבדו אחר כך

עבודת כוכבים ומזלות. שאילו האריכו ימיהם היו לומדים לדורות הבאים לעבוד את ה' (יפ"ע):

תפיל תרדמה רבתה הנבואה. רצונו לומר שהמדרש מפרש תפיל תרדמה רבתה הנבואה כדי שיהיו מוכיחים אותם. שתרדמה פירושו נבואה כדכתיב בנפול תרדמה על אנשים (איוב ד כו) ושם מדבר בנבואה (ועיין בב"ר פרשה יז ה ופרשה מד יז). והקשה איך אתה יכול לומר רבתה והא אמרת שכתיב תפיל דמשמע שלא היה נבואה. ומתרץ כאינש דאמר כך צריך לומר (אות אמת):

נפל שעריהון דפוריא. [צריך לומר דפיריא אות אמת] פירוש נתרבה השער של הפירות:

הא סקא. פירוש כל כך היתה הנבואה מפורסמת כזה שאומר הרי לך השק הרי לך הסאה למדוד בו ועתה אינך חסר כלום רק קום ואכול (מתנות כהונה):

יריחו על שאררה יהושע. כדכתיב (יהושע ו׳:כ״ו) וישבע יהושע בעת ההיא לאמר ארור האיש לפני ה' אשר יקום ובנה את העיר הזאת את יריחו:

שהיו עגלים של ירבעם עומדים שם. כדכתיב (מ"א י"ב) וישם את האחד בבית אל וגו':

בני הנביאים אשר בית אל. וכתיב שם אחר זה ויגשו בני הנביאים אשר ביריחו אל אלישע:

פוסחים על שתי הסעיפים וגו'. אם ה' האלהים לכו אחריו ואם הבעל לכו אחריו:

עמדתי לפניו וגו'. אם יהיה השנים האלה טל ומטר:

דבר אחר עצלה תפיל כו' בימי שופטים תפיל תרדמה. פירוש פסקה הנבואה מפני שהוכיחם אז על ידי אומות העולם. מה שאין כן בימי אליהו שהיה בית המקדש בנוי לא רצה למסרם ביד אומה והוכיחן על ידי נביאים (יפ"ע):

פסקה ג

זר למילה. שמשך לו ערלה (עיין בלקוטים עץ יוסף מהדורא קמא):

שהוא נוהג עמו במדת ישרות ונותן לו שכרו כו'. על שקיים כבוד האב. כדאיתא בגמרא שלא ירש עשו את הר שעיר אלא לפי שכיבד את הוריו (יפה ענף):

אלו ישראל כו' שנוהג עמהם במדת יושר בעולם הזה. שזה הוא היושר שמייסר אותם בעולם הזה ביסורין כדי שיהיה להם עולם הבא (יפ"ע):

להחזירן למצרים. שכיעור ורע יש לעבד כשהוא חוזר לרבו ראשון כדאיתא בריש אסתר:

להחליפן באומה אחרת איני יכול. כדאי' באיכה רבתי שנשבע הקדוש ברוך הוא שלא להחליפן באומה אחרת (יפה ענף):

ומרצפן ברעבון הדא הוא דכתיב ויהי בימי שפוט השופטים ויהי רעב בארץ. כך צריך לומר. והני תיבות בימי שפוט השופטים יתיר (אות אמת):

פסקה ד

במרוצה אצל אביו. פירוש ברצון ובדעת צלולה:

הפליג. הרחיק ומראה בפני הבריות שאינו מקפיד עליו:

אין אתם מאמינין. לנביאים ולכך לא ענו אמן (י"מ):

פסקה ה

כך כשועלים בחרבות נביאיך. ובא לקנטר לאלימלך שברח מפני הרעב ולא התפלל בעדם (י"מ):

שאילו עליתם בפרצות כמשה הייתם כו'. והענין שבזכות ג' אבות היה גודר הפרצה משלשה צדדין וזכות משה עמד בפרץ בצד הרביעי (וע' ברבה סדר כי תשא):

ושם האיש אלימלך כיון דאתת עקתא כו'. כתב בעל אות אמת שצריך לומר (ואיזה זה) [ואתה] אלימלך כיון דאתת עקתא אזילת לך. ופי' כיון שבאת הצרה הלכת לך ועזבת אותם (ועיין בלקוטים בעץ יוסף מהדורא קמא תוכן כונת המדרש):

פסקה ו

דכתיב (**ופרצים תצאנה**) **דכתיב הנה קול שועת וכו'**. כתב האות אמת שבמקום דכתיב צריך לומר האיך מה דאת אמרת. והני תיבות הנה קול שועת בת עמי וכתיב אינו בנוסח אחר. רק הכי הוא בנוסחא אחרת ואין צוחה של גלות האיך מה דאת אמרת וצוחת ירושלים עלתה:

וצוחת ירושלים עלתה. וגו' כן אהבו לנוע רגליהם לא חשכו וה' לא רצם (יפה ענף):

ה' במשפט יבוא. וגו' עם זקני עמו. ודרש שהעמיד אותם למשפט על שלא חשו לצער הקטנים ולשאת משא הקטנים. וזה שאמרו שם (ישעיהו ג טו) מה לכם תדכאו עמי. רצה לומר כיון שאינכם נושאים משאם. מה לכם לדכאות את עמי שיהיו נשמעין לכם (ועיין עוד בלקוטים בעץ יוסף מהדורא קמא):

פסקה ז

רבי תנחומא בשם רבי חייא. ברבה סדר שמיני (ויקרא יא ז) ומגילת אסתר (פתיחתא אות יא) גרס רבי תנחומא ורבי חייא ורב ברכיה בשם רבי אלעזר פתרין המדרש הזה כו':

עלה בידינו מן הגולה. פירוש קבלנו מחכמי גלות בבל (זית רענן על הילקוט רות רמז תקצו):

רבי חייא רבה אמר כל מקום. כך צריך לומר (אות אמת). ובמדרש אסתר ושמיני רבה (שם) גרסי שמעון בר אבא:

הברבריין. תוגרמה תרגום ירושלמי ברברי. מעם לועז תרגום ירושלמי מעם ברבראי ((זית רענן) אות אמת ויפה תואר בב"ר מב ד):

שאין המלך נזקק למדינה כמו שהיה למוד אם נהרוג את אוהבו. כך צריך לומר (אות אמת):

לגלגל עינו של עולם. ויהיה פירוש עין משפט עין העולם העושה משפט (יפה תואר):

שעשתה מדת הדין בעולם. בענין סדום שהפך בזכותה ואמר השופט כל הארץ וגו'. וכן דרכו תמיד כדכתיב כי ידעתיו וגו' (יפה תואר). או פירושו שעשתה שכבשה כמו דאת אמר גט מעושה. ואברהם כבש מדת הדין שכל טובה וברכה באתה בשבילו שנאמר ונברכו בך כו' אפילו ספינות שבים נתברכו בשבילו (זית רענן) (עיין עוד פירוש בלקוטים בעץ יוסף מהדורא קמא) :

היא קדש אמר רבי אחא הוא כתיב הוא אבינו. כך צריך לומר (אות אמת):

פדגוג. פירוש אומן המגדל את בני המלך [תרגום של האומן פדגוגא. אות אמת]:

הריני חייב מיתה למלכות. כך צריך לומר (אות אמת):

אם אין תישים אין צאן. כי אין מי שיפרה וירבה הצאן והצאן הנמצאות יכלו מעט מעט:

אין רועה. אם אין רועה אין עולם. כך צריך לומר (אות אמת). ופירוש אין רועה את הצאן. ואין עולם כלומר שלא יתנהג העולם כראוי כי לא ימצאו עדר הצאן הצריכות לעיקר צורך המדינות. וכן בנמשל אם אין חכמים כו' אין רועה בעולם דהיינו האלהים הרועה אותנו ואז אין העולם נוהג כמנהגו הראוי והוי ליה כאילו חרב כי אין ה' חפץ בו על דרך ב' אלפים תהו (יפה מראה):

אם אין קטנים. הוא על דרך ששנינו (אבות פרק ה כא) בן חמש שנים למקרא בן עשר למשנה בן ט"ו לתלמוד. וזהו שאמר אם אין קטנים היינו תינוקות של בית רבן שלומדין מקרא. אין גדולים שלומדין משנה. ואם אין גדולים אין תלמידים שלומדים תלמוד. ואם אין תלמידים אין חכמים הם היודעים את התורה שאינם צריכים ללמוד מאחרים אלא הם יכולים ללמד לאחרים (ועיין בגבול בנימין):

אין בתי כנסיות ובתי מדרשות. ולא ימצא מקום מוכן שתחול השכינה על איזה איש. ומה שנעל בתי כנסיות ובתי מדרשות היינו כדי לבטל למוד התורה מהתינוקות שלא ימצא בית הועד להם עכשיו. ומה שאמר אם אין בתי כנסיות ובתי מדרשות היינו להבא. כי בטוח הוא שמאחר שישכחו את התורה שוב לא יהיה מקום לעשות בתי כנסיות

ובתי מדרשות. שאילו לא היה מבטל התלמידים יפחד שלעתיד יעשו בתי כנסיות ובתי מדרשות אף על פי שהוא יסגרם עכשיו (יפה מראה):

צור תעודה. כלומר שאחז צרר וקשר והסגיר התעודה זה בתי מדרשות שהם מקום בית ועד לתורה כדי להיות חתום תורה בלמודו להשכיח התורה מישראל ולסלק השכינה מישראל (נזר הקודש):

וחכיתי לה' המסתיר כו'. והוא כי ישעיהו בא שוב לנחם את בני ישראל שלא תתקיים מחשבת רשע זה להשכיח את התורה מישראל כי אי אפשר להיות שום דבר מעכב למנוע התורה מישראל. ועל זה אמר וחכיתי לה' המסתיר פניו מבית יעקב שאין לך שעה קשה לישראל שהקדוש ברוך הוא עמם בכעס וזעם כאותה שעה שכתוב בה ואנכי הסתר אסתיר פני מהם. כי בהיותם בהסתר פנים פני השגחתו הם מעותדים לכל מקרה ופגעים רעים. ואף על פי כן גם על אותו הפרק נאמר שם בכתוב כי לא תשכח התורה מפי זרעו. ומזה ראיה ברורה שלעולם אין התורה משתכחת מישראל אפילו בשעת זעם. ועל זה אמר ומאותה שעה קויתי לו. כלומר מאותה שעה שהיא קשה מאד קותי לו תמיד. שהרי אם בשעה היותר קשה הבטיח ה' כי לא תשכח התורה מפי זרעו כל שכן בשאר זמנים (יפה מראה ונזר הקודש):

הסתר אסתיר פני ביום ההוא ומאותה שעה. כך צריך לומר (אות אמת):

ומה הועיל לו. כוונתו שהרי לא עלה בידו לבטל אותנו מהלמוד ולהשכיח התורה. כי אנכי והילדים הם התלמידים אשר מחזיקים בעמוד התורה מהם תתפשט הוראה בישראל להחזיר עטרה ליושנה. וזה שנאמר כי יהיו לאותות ולמופתים גם לדורות שלא תשתכח התורה מישראל ויתקיים התורה בישראל על ידם (נזר הקודש):

וכיון שאחז בתי כנסיות כו' התחילו צוחין וי כו'. ואף על גב שאמר ישעיה שלא יועיל כוונתו. מכל מקום על כל פנים מחשבתו של אותו רשע הועילה במקצת לפי שעה לבטל תורה הרבה מישראל בהיותו אוחז בבתי כנסיות ובבתי מדרשות לכן צוחו וי. כי קיום כל העולם אינו אלא על ידי התורה כדכתיב אם לא בריתי וגו' (נזה"ק):

פרוסטיגמא. פירוש אגרת פתשגן כתב הדת מתרגמינן פירושו כתיבה ודיוטגמא (רש"י):

כיון שהגיע לפסוק היו צריה לראש כו'. אגב אורחיה אשמעינן הכא מאי טעמא שרפה לקרוא ד' דלתות ולא קודם או אחר כך. וסבירא ליה דהמגילה ששרף היתה מגלת קינות ודלתות היינו פסוקים. ולכן בפסוק החמישי התחיל לשרוף לפי שנאמר שם היו צריה לראש אז כעס שתסור המלכות ממנו. אבל בפסוקים הראשונים לא חשש דקאמר בהו ואנא מלכא כדאיתא בגמרא. כלומר שאף על פי שכתוב ישבה בדד וגלתה יהודה. לאו

לגמרי קאמר אלא ברובא ודרך גוזמא קאמר קרא והוא עדיין ימלוך על הנשארים (יפה תואר):

שנאמר החרש והמסגר אלף. שהגלה נובכדנצר אותם. והם החכמים או היועצים והיינו אשכולות שהם עיקר הכרם. וחשב נבוכדנצר שימותו בטלטולם ושתשתכח תורתם (יפה תואר):

אלו הבליוטים. פירוש שרים שהכל נשמעים להם ופתחו ואין סוגר (יפה מראה) [היועצים נקראין כן בלשון יון אות אמת]:

אלו תלמידי חכמים. ואיקרו חרש ומסגר. כדאמר בפרק המגרש בשעה שפותחין בדברי תורה נעשו הכל כחרשין ובשעה שסוגרין שוב אין פותחין (יפ"מ):

אמר זבין בביעתא. כך צריך לומר. והוא לשון רצון. פירוש שאמר לקנות אותם בכל רצונו (מתנות כהונה ועיין אות אמת):

שמעון ברבי אבא אמר בשם רבי יוחנן כל מקום שנאמר ויהי משמש צרה ושמחה אם צרה. כך צריך לומר (אות אמת). ורצונו לומר זמנין צרה וזמנין שמחה. והיינו משום דאשכחן ויהי טובא גבי צרה וטובא גבי שמחה כגון ויהי אור וכל הני דבסמוך (יפה תואר):

ועבדה פלגא. פירוש פשרה וחלוקה. דמודה דויהי משמש צרה ופליג אמה שאמר דמשמש שמחה. וחידש דוהיה שמחה (יפה תואר):

אדם הראשון צופה. כך צריך לומר (אות אמת):

ובאנשי סדום גנזה מהם. כך צריך לומר (אות אמת):

וימנע מרשעים אורם. פירוש והמ"ם הוא מ"ם הסיבה שבשביל הרשעים נמנע אף מצדיקים (יפה ענף). אי נמי כפשוטו דמרשעים לבד מנע שכיון שהצדיקים לבסוף יזכו אליה שהרי להם מתוקנת לא הוי מניעה לגבייהו (יפה תואר):

אור זרוע לצדיק. ובמדרש בראשית פרשה יא (אות ב) ופרשה יב (אות ו) גרס שנאמר ואורח צדיקים כאור נוגה וגו'. אבל בתנחומא סדר שמיני (פרק ט) גרס כמו כאן:

החרדל. שאינו נאכל מצד חריפותו צריך להמתיקו:

התורמסין. הוא מין קטנית שאינו נאכל מפני מרירותו צריכין להמתיקו:

החטים. שאין בהם לא זה ולא זה אבל צריכין ליטחן ולעשותן פת (יפה תואר בבראשית רבה פר' י"א):

כי שמו אותי בבור. שעל ידי היותו מוצלח ורבו מסר לו הכל בידו חשבה פוטיפרע שתפיק רצונה שהוא ברשותה ואין דורש מעשיו. ועל ידי זה נתגלגל ששמו אותו בבור

[ובאות אמת הביא נוסחא אחרת אף היא אינה שמחה שמתוך כך נזדווג לו אותה דובה הדא הוא דכתיב ותשא אשת אדוניו] :

שבו נגנז בנין בית המקדש שנאמר כו'. ברבה סדר לך לך וסדר שמיני גרס שבו ביום שנבנה בנינו של בית נגנז [פירוש המשכן]. וכן הוא באסתר רבתי (פתיחתא אות יא) שנגנז בבנינו של עולם כך צריך לומר שם. וכן הוא בהדיא בפרק קמא דסוטה (א,א) עיין שם וכן איתא במכילתא פרשת יתרו ביום שנבנה זה נגנז זה. וכך צריך לומר כאן. וכן הגיה היפה תואר (וכן איתא באות אמת):

שבו ביום קרע יהושע. כך צריך לומר (אות אמת). ורצונו לומר שכיון שבו ביום אירע צרה זו לא היה שמחה גמורה (יפה תואר):

והא כתיב ויהי ביום השמיני. ושמחת המשכן שלימה הואי וכדתניא בפרק קמא דמגילה שאותו היום היה שמחה לפני ה' כיום שנבראו שמים וארץ. ומשני דמכל מקום כיון [שבו ביום] מתו נדב ואביהוא אין שמחת המשכן שלימה שעל ידו באה תקלה (יפה תואר):

אופכין שלימה על כל עונותיהם שנאמר תם עונך בת ציון. כך צריך לומר (אות אמת). ופירוש הנחה וקורת רוח (ערוך). וכפרה על עונותיהם נטלו ביום שחרב הבית כמו שנאמר תם עונך וגו'. שאלולי חורבן הבית לא היה נשאר חס ושלום מישראל שריד ופליט. וכדאמרינן מזמור לאסף אלהים וגו' קינה מיבעי ליה. אלא אמר מזמור על ששפך חמתו על העצים ואבנים שאילולא כך לא נשאר שריד ופליט חס ושלום (נזר הקודש). וגם צרות גלות לא חשיבה צרה כלל כיון דעל ידו יכופר עון כמו שלא יצטער הלוה בפריעת חוב המלוה:

סליק פתיחתא

פרשה א

פסקה א

אוי לדור ששפטו את שופטיהם. שהיו השופטים עצמם מקולקלים והיה פתחון פה לנשפט להוכיח את מוכיחו שאם אמר לו השופט טול קיסם מבין שניך רצונו לומר הסתלק ופרוש מעבירה קטנה פלונית שבידך. יכול לומר טול קורה מבין עיניך פרוש מעבירה חמורה שבידך (רש"י מסכת בבא בתרא טו א ד"ה ששופט). וזה שסיים המדרש ואוי לדור ששופטיו צריכין להשפט. וכתב הנזר הקודש במדרש בראשית רבה (פרשה כה ב באמצע) שזה שאמר המדרש שהשופטים היו צריכין להשפט ברובא קאמרינן.

אבל נמצא בהם גם כן שופטים הגונים כאבצן זה בועז שהיה באותו הפרק והיה צדיק מפורסם. וכן אחרים כיוצא בו עד כאן לשונו [ועיין עוד בעץ יוסף (לקוטים עץ יוסף מהדורא קמא)] :

ברק ודבורה היו. שהיו הירודים שבשופטים דוי לדרא דאשה מבריתא כדאיתא בש"ס (מגילה יד ב) (יפה ענף ומשנת דרבי אליעזר):

פסקה ב

ועבדיה שמועה. עשה ממנו דרשה ברבים (מתנות כהונה):

כזונות בפני עמי הארץ. כלומר היינו דכתיב כי זנתה אמם. שדברי תורה נקראים אם. על דרך אם לבינה תקרא. ופירוש הובישה הורתם, שהם מביישים דברי תורה בפני עמי הארצות מאחר שהם עושים היפך הורתם. ופירוש הורתם כמו הוראתם (יפה ענף):

אלא מהו מסכן מי שהוא בזוי בדבריו. ובנוסחא אחרת מי שהוא מסכן בדבריו (אות אמת):

והקדוש ברוך הוא קורא עליו חמשה שמות. כך צריך לומר (אות אמת):

רע. דכתיב לא תזבח לה' אלהיך שור ושה אשר יהיה בו מום כל דבר רע. וההוא במעמיד דיין שאינו הגון מיירי שהוא כמקדיש בעל מום למזבח כדכתב מהרי"ק. הרי דאיקרי רע:

מנאץ. דכתיב בוצע ברך נאץ ה'. שמע מינה דאיקרי מנאץ:

מפר ברית. שהמנאץ נקרא מפר ברית כדכתיב ונאצוני והפר את בריתי:

מכעיס וממרה. מדנקרא רע כדלעיל. והרע איקרי נמי מכעיס וממרה כדכתיב אך מרי יבקש רע:

האזכה במאזני רשע. פירוש כשיש לו מאזני רשע אז פשיטא שלא יזכה שהוא מפורסם לכל. ולכן קאמר המדרש אפשר כן שדור שמדותיו של שקר שהוא גם כן מפורסם שיזכה בהם. אלא ובכיס וגו' רצונו לומר אלא שטומן אבני מרמה בכיס ומרמה בהן את הבריות ששוקל חצי ליטרא בעד ליטרא ואין הבריות יודעין מזה. לכך אמר הקדוש ברוך הוא אני אפרע ממנו (זית רענן):

פסקה ג

חייך אפילו של עץ אין מספיקין. כך צריך לומר. [וכן הוא בסוף תזריע רבה (פרשה טז ז)] (אות אמת):

פסקה ד

ואחד שמגלגל ובא לעולם לעתיד לבוא. כך צריך לומר (מתנות כהונה ונזר הקודש):

ואחד בימי אליהו. שנאמר (מלכים א, יז א) חי ה' אלהי ישראל אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי:

ואחד בימי אלישע. **שנאמר** (**מ"ב ו'**) **ויהי רעב גדול בשמרון**. כך צריך לומר וכן הוא במדרש בראשית רבה (פרשה כה ב):

ואחד שמגלגל ובא לעולם לעתיד דכתיב. כך צריך לומר (אות אמת ומתנות כהונה ונזר הקודש):

ולא צמא למים וגו'. כי אם לשמוע דבר ה' והיינו שכחת התורה. וכדאמרינן בפרק תולין (שבת קלח ב) עתידה תורה שתשתכח מישראל שנאמר הנה ימים באים וגו' והשלחתי רעב בארץ לא רעב ללחם וגו' כי אם לשמוע דבר ה'. ולפי שהתורה מתמעטת והולכת דור אחר דור כדאמרינן אם לבן של ראשונים כפתחו של אולם של אחרונים כמחט סדקית. ובאחרית הימים לעת קץ תלמידי חכמים מתמעטים ביותר וכמעט תורה משתכחת מלומדיה לגמרי כמבואר בפרק חלק. לכן אמר שהוא מתגלגל ובא לעולם לעתיד כלומר שהוא מתגלגל ובא לעולם אחת לאחת עד לעתיד שיהיה עיקר הרעב של תורה (נזר הקודש) ועיין בענף (אות ד):

אוותנטייה. פרש"י (מדרש בראשית רבה כה ג) והערוך ממשלה וחוזק (מתנות כהונה בראשית שם):

לא היה ראוי לבוא אלא בימי שאול. שהרי בעבור חטאו בא רעב זה כדכתיב אל שאול ואל בית הדמים (יפה תואר) [ועיין בעץ יוסף (לקוטים עץ יוסף ממהדורא קמא):

גרופית של שקמה. פי' אילן סרק והיא דרך משל (מתנות כהונה):

והביאו בימי דוד. כך צריך לומר (אות אמת):

שילא חטא ויוחנא משתלמא. מעשה אירע שקלקל שילא ונתפס כגנב יוחנא בשילא. על דרך (פסחים קיג ב) טוביה חטא וזיגוד מינגיד (זרע אברהם). ועל כרחך היה למשל לכל לוקה בשביל אחר (יפה תואר):

לזגג. פירוש אומן העושה כלי זכוכית. ואמר משל זה משום שקשה להלום הענין הזה שיהיו הגרופות של שקמה חייבים ומגלגל הקדוש ברוך הוא להביאם בימי הגרופית של זית. לזה הביא משל לזגג כו' שהוא נתלה בה תחלה לדעת חוזק היתד ההוא. והוא משל נאות לתת טעם למה לא יביאהו בימי החלשים לפי שאין הקדוש ברוך הוא יכול להתלות בהם כי יבעטו ביסורין וגם ימותו ברעב. על כן אינו מביא כי אם בימי בני אדם חזקים וסבלנים ויוכלו לעמוד ביסורים קשים. וזהו ממש מה שהודיע רבי ברכיה נותן

ליעף וחלש ובלתי סבלן נותן לו כח שאינו מביא יסורין בימיו. ולאין אונים עצמה ירבה (כלי יקר שמואל ב, כא על הפסוק ויהי רעב):

שפופים. פירוש שפלים וחלשים בלא כח:

שנים באו בימי אברהם. נוסחא זאת עיקר (יפה תואר ונזר הקודש י"מ) ודייק זה מדכתיב ביצחק מלבד הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם. דמדכתיב הראשון מכלל דהוו שנים בימי אברהם. וקרי לזה השני רעב הראשון לגבי יצחק (יפה תואר):

ואחד בימי אברהם. והא דכתיב הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם הכי דייקינן מכלל דאיכא אחר שלא היה בימי אברהם:

בצורת. גשמים מועטים:

שנה עבדת. פירוש שנה עשתה פירות:

רעב של מהומה. פרש"י (מדרש בראשית רבה כה ה ד"ה מהומה) נפלה המיתה בבהמות ונתיקר הבשר עד שהיו מוכרחים ליתן בעד ראש חמור שמונים כסף. ובמדרש בראשית רבה (פרשה סד ב) פירש"י מהומה אוכלים ואינם שבעים (ועיין בענף יוסף):

מ"ב סאות היו ונעשו מ"א. כתב בזרע אברהם שהמדפיס טעה שהיה כתוב לפניו מב' סאות היו ונעשו מא'. וסבר המדפיס דהכי פירושו מ"ב סאות רצונו לומר ארבעים ושתים סאות היו בסלע ונעשה מ"א רצונו לומר ארבעים ואחד. והדפיס כן בפנים. אבל באמת פירושו מב' סאות היו מסלע ונעשו מא' שנתיקר השער ונעשה סאה אחד בסלע עד כאן לשונו. וכן כתב בספר נזר הקודש (בראשית רבה פרשה כה ב ד"ה מ"ב):

סאתים לקוחות בשקל. ברבה (בראשית כה ג) ובגמרא (בבא בתרא צא א) הנ"ל איתא בסלע במקום בשקל. וכתב היפה תואר שסלע ושקל הכל אחד אלא דבלישנא דקרא איקרי שקל ובלשון המשנה נקרא סלע:

אמר רבי שמעון בן גמליאל. ושם (בב"ב וברבה) שם איתא רבי שמעון בר יוחאי:

שפחתו מעילת והיא עומדת [אצל ה]סידקי. כך צריך לומר (אות אמת). פירוש שהיא עומדת מעוטפת במעיל בשוק שמוכרין שם תבואה:

והרי שפחתו עומדת אצל הסידקי וקופתה בידה. כך צריך לומר (אות אמת):

פסקה ה

גרדום. רצונו לומר בתמיה וכי יצא יחידי ורווק וערטילאי. ולמה כתיב וילך איש וגו' ולא כתיב גם כן יציאת בהמותיו כמו דכתיב התם סוסיהם פרדיהם וכו':

הוא עיקר ואשתו טפלה לו. דיוקא דהוא מיותר דכבר כתיב וילך איש אלא לרמוז שהוא עיקר. ואף שזה ידוע מכל מקום בא הכותב את המגלה ליתן טעם למה נענש הוא תחלה (משנת דרבי אליעזר):

פרשה ב

פסקה א

ותטמנם בפשתי העץ. ופשתן היינו בוץ:

בבוסמין היתה עסקה. אפשר שצריך לומר בבוץ היתה עסקה:

ויבואו הנערים המרגלים וגו'. ואת כל משפחותיה הוציאו:

ומה תמוד לומר ואת כל משפחותיה. רצונו לומר לשון רבים:

ותאמר כן באו אלי האנשים וגו'. ולא ידעתי מאין המה ויהי השער לסגור בחשך והאנשים יצאו:

שנתיאשה מן החיים. מיראת המלכות שכזבה בו והתקינה עצמה לשרופין:

בעלו למואב כו'. דרש נוטריקון באו ועלו לאב שבשמים:

ר' איבו ור' יהודה ברבי סימון. ובילקוט (דברי הימים רמז תתרעד) איתא ר' איבו ור' סימון אמרו הדברים הללו נאמרו מעתיקו של עולם. רבי יודה אומר דברים הללו סתומים כאן ומפורשים במקום אחר. רצונו לומר בספר יהושע:

הדא הוא דכתיב וישלח יהושע בן נון מן השטים וגו'. שנים אנשים מרגלים חרש לאמר:

כלי נגרות היו בידם מרגלים חרש לאמר. רצונו לומר קרי ביה חָרַש חציו קמ"ץ וחציו פת"ח והשי"ן בימין. וזהו שאמר כלי נגרות היו בידם וזהו דכתיב מרגלים חרש לאמר רצונו לומר קרי ביה חָרַש:

כלי קדרות היו בידם. רצונו לומר קרי ביה חרש בסגול ובשמאל. וזהו היוצרים לשון יוצר כלי חרש (מתנות כהונה):

מקדרין חרש לאמר. ברבה סדר שלח (טז א) גרס שעשו עצמן קדרין והיו צוחין הרי קדרות מי שירצה יבא ויקנה עד כאן לשונו. ודייק זה מדכתיב חרש לאמר פירושו שאמרו כן בפיהם שהם קדרים. וזה שסיים כאן מקדרין חרש לאמר:

חרש כמשמעו. פי' שאינו שומע ואינו מדבר. ובילקוט (יהושע ז) גרסינן הכי תני רבי שמאון בר יוחאי חרש כמשמעו אמר להם עשו עצמכם חרשין ואתם עומדין על אופניים שלהם. והכא או שצריכין למחוק דברי ר' שמעון בן אלעזר או צריך לומר וכן היה רבי שמעון בן אלעזר אומר:

על אופניים שלהם. פירוש עיקרם ודעתם ועניגם:

על שם שנאמר ויכרתו משם זמורה. רצונו לומר שכלב שהיה אחד מן המרגלים של יהושע היה גם כן אחד מן המרגלים של משה שנאמר בהם ויכרתו משם זמורה. ובפרט לפי דברי חז"ל ששלף כלב את חרבו ואמר להם אם אין אתם נוטלין מפירות הארץ או אני אהרג או אתם:

ששרתה כו'. דדריש מלת גדרה מלשון גדר וגבול בזמן שנתנה גבול וזמן שלאחר שלשה ימים יחזרו זה היה על ידי רוח הקודש ששרתה עליה (אות אמת). ודרשינן גם כן מלת גדרה מלשון נבואה על שם שמשה רבינו עליו השלום נקרא אבי גדור כלומר אב לכל הגודרים גדר והם הנביאים (מתנות כהונה):

עם המלך במלאכתו ישבו שם מכאן אמרו כו'. דרשו במלאכתו מלשון במלאכות אלהים (מתנות כהונה):

עשרה כהנים נביאים. פירוש שהכהנים היו נביאים גם כן. ובספרי פרשת בהעלותך איתא שמונה כהנים ושמונה נביאים ולא חשב שם יחזקאל ובוזי וכן איתא בגמרא (מגילה יד ב):

אף חולדה הנביאה. בילקוט (יהושע רמז ט) מסיים שנאמר וילך חלקיהו הכהן ואחיקם ועכבור אל חולדה הנביאה אשת שלום בן תקות. וכתיב הנה אנחנו באים בארץ את תקות וגו':

פסקה ב

זה דוד שהיה עוסק בפרוכת. כלומר בבנין הבית:

שהיה גדל ביער. כן הוא הנוסחא בילקוט שמואל (רמז קנו. ווינציאה שנת שכו). ופירוש כשהיה רועה צאן וגם כשהיה בורח מפני שאול היה תמיד ביערים. אבל בילקוט דברי הימים (רמז תתרעה) גרס כיער:

דבר אחר אורגים שהיו מעלים לו כו'. פירוש הסנהדרין היו מעלין לו את ההלכה והוא אורגה. וכן הוא בהדיא בילקוט (שם). ופירוש הוא אורגה שהיה נושא ונותן בה על כל הצדדים ומושיבה על אמתתה:

דבר אחר אלו הסנהדרין שהיו אורגין בדברי תורה. זה אינו בילקוט:

כרתי ברית לבחירי וגו'. נשבעתי לדוד עבדי:

שנאמר חכלילי עינים מיין. פירוש עינים אלו סנהדרין על דרך והיה אם מעיני העדה. ואמר בדרך משל על רוב תורתן חכלילי עינים מיין לפי דברי תורה משולים ליין. ויתכן שחכלילות רמז לחדוד ופלפול שהם בוערים כאש בפלפולם (יפה תואר בראשית רבה פר' צ"ח):

שהיו סודרין את ההלכה בשנים. רצונו לומר שחוזרין על שמועתן עד שהיא סדורה בפיהם. ותפס השנים תמורת הפה. ועל ידי כך מוציאין אותם נקיים כחלב. כי על ידי רוב החזרה עליהם מבינים אותן כהוגן שאין מדרש בלא חדוש (חגיגה ג א). ופירוש ולבן שנים מחלב מלבינים דברי תורה הסדורה בפיהם יותר מלבון החלב (יפה תואר שם). כלומר דמסקי שמעתתא אליבא דהלכתא אחר הפלפול (נזר הקודש ועיין שם):

שהזכיר מעשה השרופים. שהאבות מסרו עצמן על קדוש שמו. אברהם בכבשן האש. יצחק לישרף על גבי המזבח. יעקב מסר גם כן נפשו על שמו הגדול כדאיתא בזוהר לא אשתכח בר נש דמסר גרמיה על קודשא בריך הוא כמה דעבד יעקב אבינו (עיין רש"י כי תשא לב יג) (מתנות כהונה):

שנשתתפו לפני הקדוש ברוך הוא. ולפיכך נקראו עתיקים שהקדוש ברוך הוא נקרא עתיק יומין (דניאל ז ט וברש"י בבא בתרא צא ב וברש"י) (מתנות כהונה] ועיין בענף:

שהיה דומה כנטע במלכותו. רצונו לומר שהיה דומה לנטיעה שהולך וגדל כדכתיב על כסא ה' למלך (רש"י) ועיין בענף:

וגדרה אלו כו'. פרש"י שגדרו פרצותיהן לעשות תקנות וסיגים לתורה כדאיתא בעירובין (דף כא ב) ששלמה ובית דינו תקנו עירובין ונטילת ידים. וביבמות (כ א) שתקנו שניות לעריות:

עם המלך במלאכתו ישבו מכאן אמרו כו'. דייק מדכתיב ישבו לשון רבים. להכי דרש לה על רות ובת שבע:

פסקה ג

ושבה התורה. והתורה נקראת לחם כדלעיל (אות ג):

והדברים עתיקים. אפילו דברים שנתעתקו מהם כמה דאת אמר ויעתק משם ההרה החזירם שנאמר פסל לך וגו':

ר' איבו ורבי יהודה ברבי סימון ר' איבו אמר הדברים הללו נאמרו מעתיקו של עולם. רצונו לומר הקדוש ברוך הוא שנקרא עתיק יומין:

רבי יהודה ברבי סימון אמר דברים הללו סתומים כאן ומפורשים במקום אחר. רצונו לומר בתורה:

שנאמר ויאמר ה' אל משה. כך צריך לומר ועיין בילקוט (ד"ה רמז תתרעד). ואם נגרוס נאמרו ממעתיקו של עולם פירושו זה הקדוש ברוך הוא שהעתיקו מאין ליש ומשנה את טבעו כשירצה:

על שם וייצר ה' אלהים. פירוש קרי ביה היצורים כי הם עיקר יצירת הקדוש ברוך הוא וכוונתו בבריאת עולם (מתנות כהונה) [ועיין בעץ יוסף (לקוטים ממהדורא קמא)] :
על שם ויטע כו'. והצדיקים יושבים בגן עדן שעליו נאמר ויטע ה' אלהים וגו' (מתנות כהונה):

פסקה ד

דבר אחר ויוקים זה אלימלך. שקם ממקומו והלך לו. שהיה מצד אם מבני שלה (יפה ענף). או שנקרא יוקים על דרך ואת כל היקום אשר ברגליהם. ודאמרו חז"ל (סנהדרין קי א) זה הממון שמעמיד האדם על רגליו. ואלימלך היה עשיר גדול עד שאמר אלי מלכות:
שהיו מכוזבים. פירוש שנחסרו מן העולם על דרך שאמר הכתוב אשר לא יכזבו מימיו (מתנות כהונה):
יואש שנתיאשו מארץ ישראל. שהיו סבורים שלא יפקוד ה' את עמו לתת להם לחם:
מי שמבטל מן התורה. והם בטלו שיצאו מארץ יישראל שלא כדין כדלעיל (פרשה א ד-ה)וגם נשאו מואביות:
בעלו למואב שנשאו נשים מואביות. אמר מואב במקום מואביות להורות כי בגיותן נשאו אותן שאז המואביות כמואב לאיסור (מהרש"א):
ושהניחו ישראל. בספרי (בהעלותך כ) איתא שהניחו ארץ ישראל:
ונסתפחו. פירוש ונדבקו כמה דאת אמר ספחני נא (שמואל א ב לו). ונספחו על בית יעקב (ישעיה יד א): (מתנות כהונה):

פסקה ה

פלטיאני. בני פלטין חשובים:
אבגניסטי פירוש שרים:

פסקה ו

ואחר כך חזרו להם בעיירות ויבואו שדי מואב כו'. רצונו לומר שנאמר ויבואו שדי מואב כו' וכן מצינו שנאמר שדה הוא עיר כדלעיל במדרש (פרשה א ה) [ועיין בעץ יוסף (לקוטים ממהדורא קמא)]:

פסקה ח

גילין. פי' בני אדם שהם במזל אחד (מתנות כהונה):
מת אחד מן הגיל ידאג כל הגיל. אשמעינן בזה גנות של נעמי ובניה שלא שמו לבם לזה שמת גדול מן החבורה וממשפחתם ולא חזרו לארץ ישראל אלא ותשאר היא ושני בניה בארץ מואב:

ארכיות. פירוש ממשלות (מתנות כהונה):
שירי מנחות. כלומר כפסולת שנשאר כמו שירי מנחה הנאכל לכהנים ולא היה קרב על גבי המזבח. ועיין בילקוט (רמז תר) [ועיין בעץ יוסף (לקוטים ממהדורא קמא)]:

פסקה ט

ולא היתה הלכה להתחדש עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית ולא היו נענשים עליהם. שם האחת ערפה. כצ"ל וכן הועתק בספר אגרת שמואל. ובאות אמת גרס ולא הניחו הלכה להתחדש. שאלמלי הניחו הלכה להתחדש עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית לא היו נענשים עליהם שם האחת כו' עד כאן לשונו. ובילקוט (רמז תר) לא גרס ולא היו נענשים עליהם:
בן יושב על כסא ה'. זה שלמה שנאמר (דברי הימים א כט כג) בו וישב שלמה על כסא ה' למלך:

פסקה י

הראה לו הקדוש ברוך הוא. כך צריך לומר. ופירוש שהטעימו הקדוש ברוך הוא טעם עולם הבא שלאחר חרישת הבקר היו האתונות אוכלות חזיז מן התלם מיד:
שנאמר ונגש חורש בקוצר. והוא הבטחה לעתיד:
יצאו מכפר קרינוס. הכי גמיר לה שמקום זה שבו הוכו הנערים היה בכפר קרינוס ולא מתו שם אלא הלכו משם כל האבולין והם מקומות שבנתיים עד מגדל צבעייא ושם מתו (יפה תואר):
רק מיעוט וקממעט בהמלטה שלא היתה שלימה או ממעט בגופו (יפה תואר):
אמר ר' יודן לבדי כו'. בסדר מצורע (ויקרא יז ד) גרס אמר ר' יודן לבדי ועל לבדי להגיד לך אף הוא כיון שאמר כו'. פירוש ועל לבדי שנשארתי הוא רק להגיד לך. וכיון שאמר מיד מת (מתנות כהונה). כי לא היה בו חיות רק בכדי להגיד בשורתו. ואם תאמר רק אני לבדי דדרשינן אף הוא מושבר ומולקה למה לי הא מלהגיד לך נפקא. ויש לומר דאפשר מחמת בעתותו הוא שמת. אבל רק אני משמע שהיה מוכה בידים (יפה תואר):
הלואי לא היה. פרש"י בישעיה (כג יג) אשר לא כדאי הוא להקרא עם כו' עד שהקדוש ברוך הוא מתחרט עליהם על שבראם כדאיתא במסכת סוכה (נב ב):
מיד ויקח לו חרש. כלומר ולבסוף נגע בנפשות עד שלקח לו חרש להתגרד (יפה תואר):

פסקה יא

שמעה מהרוכלים כו'. ויש מהם שנושאין תבואה למכור. ומאחר שהם הביאו מתבואת ארץ ישראל למואב הבינה כי פקד ה' את עמו וגו':

פעמים שהוא עושה בעבור עמו ונחלתו. רצונו לומר בשביל ישראל. שסובר שעמו ונחלתו הוא נאמר על ישראל כדכתיב כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו:

אמר ר' איבו כשישראל זכאין כו'. רצונו לומר שהוא סובר גם כן שעמו ונחלתו הוא נאמר על ישראל רק שהוא מוסיף שבזמן שישראל זכאין וצדיקים וראוים להקרא נחלתו אז בעבור עמו ונחלתו. אבל כשאין זכאין אז בעבור שמו הגדול. ובזה משתעי קרא דכי לא יטוש ה' את עמו בעבור שמו הגדול. ודייק זה דבזה הפסוק לא קראם נחלתו:

פסקה יב

כמה גמלים יצאו כו'. פירש בערוך הגמלים והחמורים שמנהיגים אותם (אות אמת). ורצונו לומר שכשם שאין צורך לנו להזכיר יציאת כמה חמורים וכמה גמלים דלא איכפת לן מידי. כמו כן יציאת נעמי לא איכפת לן מידי ולא נצרך להזכירה (יפה תואר). ומשני דאיכא נפקותא מהזכרת היציאה לאשמעינן שיציאת הצדיק עושה רושם כו'. כלומר ובזה הרי הוא כאילו יצאה נעמי לבדה כי יציאת האחרים לא עשה רושם אלא יציאת נעמי (נזר הקודש):

הוא זיוה. רצונו לומר שבזמן שהצדיק בעיר המדריך ומיישר את אנשי העיר בדרך אשר ילכו בה. הוא מזכה אותם לחיי עולם הבא להנותם מזיו השכינה:

והוא הודה על דרך שאמר הכתוב ונתת מהודך עליו והיא ניכרת בפנים וכמו שאמרו ז"ל (שמות רבה מז ו). מהיכן זכה משה לקרני ההוד. הרי שלזוהר פניו קראו הוד. ומאותו ההוד שבפניו היו יראים ישראל לגשת אליו. והשמיענו שבזמן שהצדיק בעיר על ידי הדרכתו זוכים להוד עד שייראו ויזדעזעו העובדי כוכבים מגשת אליהם להרע עמם. כי יראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליהם ויירא מהם:

הוא הדרה. רצונו לומר הוא הזקנה על דרך שאמר הכתוב והדרת פני זקן שבזכות שהצדיק בעיר כולם יאריכו ימים וימותו בהדור של זקנה:

הוא שבחה. רצונו לומר זה יאמר על שבח מזונותיהם שהיא משובחת בהם. שאמרו ז"ל (ברכות מא א) שבעה מינים נשתבחה בהן ארץ ישראל הרי דשבח העיר מיקרי עניני מזונותיה ובזכות הצדיק הקדוש ברוך הוא מברך אותם בגשמי רצון וברכה:

פנה משם פנה זיוה כו'. רצונו לומר שכפי חשיבות השכר כן הוא מהירת אבודו שלא יוכלו להשיגו. ולכן נקט בראשונה פנה זיוה כי הראשון שנאבד מהם הוא זיוה שבנקל במה שלא יהיו הגונים כבתחילה תיכף יאבדו שלא יזכו ליהנות כאותם שיושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנין מזיו השכינה ואחר כך פנה הודה כי סר צלם מעליהם

ואחר כך פנה הדרה כי חס ושלום בחטאם ימותו אנשים ואחר כך ויהי רעב בארץ ומיסרם ברעב ובצמא ובחוסר כל באופן שפנה שבחה (אגרת שמואל):

דלא הוה אלא אותה הצדקת. ולרות לא חשיב כלל שעדיין לא נתגיירה אלא בדרך לדעת רבנן ז"ל (יפה תואר ב"ר פ' ס"ח), [ולא ידעתי מאי קשה ליה דניהו דנתגיירה קודם מכל מקום קאמר המדרש שפיר דניחא תמן דעשה רושם משום שלא נשאר שם צדיק דנעמי ורות יצאו משם. אבל ביעקב נשאר יצחק. ואפשר שדבריו הוא על לשון המדרש דאמר דלא הוה אלא אותה הצדקת]:

היו עוסקים בהלכות גרים. [דייק זה גם כן שמלת בדרך מיותר. על כן אמר שהיו עסוקים וכו'. והכוונה כי דרך יאמר במקומות רבים על דרכי התורה והמצות כמו דאת אמר (שמות יח כ) והודעת להם את הדרך ילכו בה. ועתה היו הולכות ומתעסקות בדרך אשר אותו הדרך היה לשוב אל ארץ יהודה כלומר לשוב בדת היהודים דהיינו הדרך אשר ילכו בה [והמצות וההלכות של גרים השבים מגיותם לגירות. וזאת כונת מלת יהודה דקאמר. רצונו לומר אל ארץ אשר נוהגים דת היהודים] (אגרת שמואל):

פסקה יג

לבית אומתה. משום דקשה דלבית אביה מיבעי ליה. והבית על שם האב נקרא אפילו אחר מותו כמו שבי אלמנה בית אביך אף על פי שכבר מת. דבת שם היתה ושם מת בשנת חמשים ליעקב כדאיתא בסדר עולם. הרי שהבית נקרא על שם האב ולא על שם האם להכי דרשו לבית אומתה:

להראות לו פנים. דחכם גדול היה כדאיתא במדרש בראשית רבה (פרשה סה כ) ובמדרש שמות רבה (פרשה יג א):

ולא כן כתיב אשה לבית אמה ולא לבית אביה. כך צריך לומר וכן הוא בילקוט (רות רמז תרא). דקא סלקא דעתיה דאבנימוס דמשום דאם חביבה טפי הוא דקאמר לבית אמה. ורבי מאיר השיבו דיפה הביא ראיה לו משם אבל לא מטעמיה אלא משום דאין אב לעבודת כוכבים ולכן לא יתייחסו רק לאמם:

פסקה יד

רבי חנינא בר אדא אמר יעשה כתיב. רצונו לומר שהקרי יעש והכתיב יעשה:

שנטפלתם בתכריכיהן. דייק זה מדקאמר עם המתים ולא קאמר עם בניו. מזה נראה שעל חסד שעשו עמהם כאשר היו מתים אמרה. ואין זה ודאי אלא שנטפלו בתכריכיהן (אגרת שמואל):

ועמדי שויתרו לה כתובותיהן. שאין לומר על שאר חסדים שעשו עמה בכל העשר שנים שישבו נשואות עם בניה. דאם כן הוי לה למימר עמדי קודם שיאמר עם המתים אלא שהיתה נעמי ערבנית על כתובתן. ועתה ויתרו לה על הערבות (אגרת שמואל):

פסקה טו

כל אותן הטובות והנחמות כו'. דרשו זה לפי שאמר יתן ה' ולא פירש מה יתן שאם על המנוחה דלקמן קאמר הוי ליה למימר יתן ה' לכם מנוחה. ומדכתיב ומצאן מנוחה הרי התחיל במלת ומצאן להורות דמלתא אחריתא היא ברכת המנוחה. לכן דרשו שיתן ה' לכם היא גזרה אחת לבדה. ומה שאמרו יתן ה' הוא הודעת העתיד. והכוונה הדברים שעתיד שיתן ה' לשלמה דכתיב ויתן ה' חכמה לשלמה יהי רצון שזה החלק יהיה לכם. ומלת לכם היא הגזרה ומלת יתן ה' היא הודעת מה שעתיד ליתן (אגרת שמואל) ועיין בענף יוסף:

מצאן כתיב אחת מוצאת. רצונו לומר מפני שאינו כתוב בנו"ן כפופה וה"א אחריה לומר ומצאנה. אלא אמר ומצאן בנו"ן פשוטה לבסוף. אמרו אחת מוצאת ואחת לא מוצאת:

אשה בית אישה מכאן שאין קורת רוח לאשה. וכך צריך לומר. ופשטן של דברים מבואר שהכוונה שהאשה אין לה מנוחה אלא כשיש לה בעל. שאם תשב אלמנה אפילו שיהיה לה עושר ונכסים לרוב ושאר תענוגי העולם. עם כל זה אין לה מנוחה והכל כלא חשיב בעיניה. [כי אין לה מנוחה אלא עם בעלה]. ולכן ברכתם בברכה זו ומצאן מנוחה אשה בית אישה כי זאת היא המנוחה (אגרת שמואל) ועיין בעץ יוסף (לקוטים ממהדורא קמא):

וכי יש אדם מייבם אשת אחיו שלא היה בעולמו. [הרגישו יתירא מלת במעי דהיה די שתאמר העוד לי בנים והיו לכם לאנשים. אלא] הכוונה שאמרה להם הדין. כלומר אילו היו לי בנים אפילו שיהיו בתוך מעי. כיון שכבר הוא בעולם. אשת אחיו זקוקה לו ותמתין עד שתלד ומייבם לכשיגדל. אבל אם לא היה בעולם ואפילו בתוך מעי אמו אינו אין לו לייבם. וזה שאמר העוד לי בנים במעי רצונו לומר שכיון שאפילו במעי אין לי בנים עכשיו לא יוכלו להיות לכם לאנשים. כי אין אדם מייבם אשת אחיו שלא היה בעולמו. וכי תקשה לפי זה מה זה שאמרה כי אמרתי וגו' הלהן תעגנה. יש לומר כך אמרה ואף אם תאמרו לי אם אין לי בנים במעי כעת מכל מקום אם אנשא ואלד אינכם אסורים להם משום אשת אחיו שלא היה בעולמו. לפי שלא היו למחלון וכליון קדושין בכם שלא גיירו אתכם (כנ"ל). עם כל זאת שובנה בנותי כי זקנתי מהיות לאיש וגו' (אגרת שמואל):

פסקה טז

גם הייתי הלילה לאיש. ומדכתיב הלילה לאיש דייק שלמדתך תורה דרך ארץ כו'. [וזהו שסיים רבי יודן וכתיב גם הייתי הלילה לאיש כו' רצונו לומר] [ש]מוכח לה מאחשורוש וגם כן מכאן [דכתיב גם הייתי הלילה לאיש]:

פסקה יז

וגם הייתי שילדתי בנים הא אילו כו'. האות אמת מגיה וגם ילדתי בנים הא אילו כו'. ויש ליישב גירסתינו דאתא לומר שפירוש וגם ילדתי בנים וגם הייתי שילדתי בנים. כלומר שהוא דבק עם גם הייתי הלילה לאיש. והכי קאמרה נעמי חדא גם הייתי הלילה לאיש מי יודע אם יבא לידי גמר הלידה שאולי כנפל טמון יהיה. או שאלד בנות. וגם אם נאמר הא אילו הייתי הלילה לאיש ילדתי [שמפלת לא שכיח] בנים [ולא בנות]. וזה שאמר הא אילו הייתי הלילה לאיש ילדתי בנים כלו' שגם מהוייתי הלילה לאיש ימשך שאלד בנים [ולא תהיה הוייתי לבטלה או שאלד בנות]. אלא הלהן תשברנה וכי אתם תתעכבו כל כך ותמתינו להם עד שיגדלו:

פסקה יח

הלהן תעגנה יכולות אתם כו'. זהו חלוקה אחרת שכך אמרה נעמי ואם תאמרו שאין אתן רוצות להנשא עוד כי אם לגמול חסד עם בעליכם המתים שיקרא שמם עליכם אף אחרי מותם ותשבו אלמנות עגונות לכבודם כל ימיכם אינני רוצה בזה. וזה שאמרה הלהן תעגנה יכולות אתם יושבות עגונות לבלתי היות לאיש:

מכם בשבילכם. רצונו לומר דמ"ם מכם דרשו מ"ם הסיבה לא מ"ם היתרון. וכך אמרה נעמי להם אם מחשבתכם להמתין עד אשר אלד בנים ויגדלו ותנשאו להם אני רוצה עוד להתחתן עמכם לפי שמר לי מאד מכם בשבילכם. כי פגיעתכם היתה לי מרה כלענה כי יצאה בי ובבעלי יד ה'. ואם כוונתכם להתעגן לבלתי היות לאיש. אל בנותי אל תעשו רעה לי כי אני מפחד שלא אלכד בעון העגון ודי הרע ומר שהגיע לי מכם ובשבילכם כי בשביל מהירות שמיהרו בני לישא אתכם ולא המתינו לגייר ולהטביל כדין וכהלכה נענשו ויצתה בי יד ה'. ואני מפחדת שאם עד עתה קטרג עון מהירות עתה יקטרג עון העגון:

פרופקפיא. פירש הערוך כבוד:

הוגעתני. תעגנה דריש:

הן קרבו כו'. וזהו הלהן אם אל הן תעגנה הוגעתני במלאך המות:

פסקה יט

כל מקום שנאמר יד ה' כו'. רצונו לומר רבי לוי חולק על התנא קמא שדריש יצאה בי יד ה' אמשה ואהרן ואמר חס ושלום לומר כן דהרי כל מקום שנאמר יד ה' היינו מיתת מגפה. אלא דקאי אדור המדבר דבר קפרא אמר יד תבעו כו' לפי שאמרו מי יתן מותנו ביד ה' לכך נגע בי יד ה'. ואמר רבי סימון גם זה אינו שהרי רק ביוצאין היתה מגפה. היינו המרגלים עצמם ולא ביושבים בביתה כדכתיב וימותו מוציאי דבת הארץ במגפה מה שאין כן כלם. ולזה בא ר' ראובן לסייע לרבי סימון שהרי אף בניהם היו מצירים כו' לפי שהיו מעוכבים במדבר לפי שלא מת אחד מהם קודם שהיה בן ששים שנה ואין זה מיתת מגפה (משנת דרבי אליעזר):

פסקה כ

חסר אל"ף תשש כחן שהן מהלכות ובוכות. רצו בזה כי מדכתיב חסר א' אין שרשו משורש נשא אלא מלשון תשוש כח כמו דאת אמר צור ילדך תשי. והכוונה שעל ידי מה שאמר כאן מלת עוד ולעיל כתיב ותשאנה באל"ף ולא כתיב עוד. אלא לעיל שהיה בתחלת הבכיה עדיין לא תשש כחן ולכן כתיב שם ותשאנה באל"ף. אבל כאן הודיע כי לא פסקה בכיתן אלא ותבכינה עוד והיו מהלכות ובוכות. על כן כתיב ותשנה חסר אל"ף (אגרת שמואל):

שנאמר ויגש הפלשתי השכם כו'. והוא גלית שהיה מבני הרפה והיא ערפה כדאיתא בסוטה פרק משוח מלחמה (מב ב) (יפה ענף):

ויגש הפלשתי השכם והערב וגו'. ויתיצב ארבעים יום:

פסקה כא

בר מן תלת. וענין הנשיקה היא התדבקות רוחא ברוחא. ועל כן כאשר נתמנה אדם לגדולה שאינו ראוי לה צריך נשיקות הנביא להאציל וליתן עליו מרוחו ויצלח למלוכה כמו שאול שהמלוכה היה שאול לו שהמלוכה שייך לבית דוד כדתיב לא יסור שבט מיהודה לכן נשקו שמואל. אבל לדוד לא נשק בעת משחו אותו למלך משום שהיה ראוי מצד השבט למלוכה. ומהטעם הזה בעצמו הנשיקה בהתחבר הרחוקים והנפרדים לשוב להיות לאחדים ורוח אחד לכל. ועל זה הדרך הנפרדים איש מעל אחיו ינשקו זה את זה לחבר הרוח הנתק. על דרך אומרם ז"ל הנפטר מחברו אל יפטור אלא מתוך דבר הלכה שמתוך כך זוכרו. והוא מבואר (אגרת שמואל):

נשיקה של קריבות. כי דרך הקרובים לנשוק דרך אהבה ואין בזה הרהור. כדעולא הוה מנשק לאחתיה אבי חדייהו (יפה תואר):

פסקה כב

לא תחטא עלי. פירוש לא תעשה חטא עלי ולא תקח עונש ופגע רע מחמתי (מתנות כהונה):

מכל מקום דעתי להתגייר אלא מוטב על ידך.דייק זה ממלת מאחריך שהוא מיותר וכך הוי ליה לומר לעזבך לשוב ומסתמא ההשבה היא מאחריה. אלא על כרחך אל תפגעי בי לעזבך לשוב מאחריך פירושו שהשיבה יהיה רק מאחריך אבל לא מה' משום שאם לא אתגייר על ידך אתגייר על ידי אחר. ולכן אל תפצרי יותר מדאי כדי שיהיה סבה לעזבך ולשוב מאחריך ולא אלך אתך בחברתך ואנכי אלך להתגייר על ידי אחר ולא יהיה מצוה זאת על ידך:

תיאטראות כו'. בתים ששוחקים בהם שחוק של הוללות (מתנות כהונה):

פסקה כד

אחד לנסקלים ולנשרפים שהרשיעו בעבירות חמורות:

ואחד לנהרגים ולנחנקים. שאין מיתתן כל כך חמורה שאינם רשעים כל כך (רש"י):

אמרה לה בתי כל מה כו' כי המות יפריד כו'. הכל הוא דברי נעמי (מתנות כהונה].

[ועיין בעץ יוסף (לקוטים ממהדורא קמא)]:

פרשה ג

פסקה א

זה שאמר הכתוב קטן וגדול שם הוא. מעין הא דקאמר כל מה שאתה יכול לסגל מצות וצדקות סגלי בעולם הזה. דרשו הכא הני ד' קראי שדומין זה לזה. כי ענינם לומר כי כל זמן שאדם בעולם הזה יכול להרע ולהשיב ולשנות עצמו כמו שירצה ולא בעולם הבא (יפה תואר):

מי שהוא קטן יכול להעשות גדול. זה מיירי לענין חכמה כי בעולם הזה הקטן בחכמה יכול להעשות גדול בחכמה על ידי שיגע הרבה בתורה על דרך יגעת ומצאת תאמין. והגדול בתורה יכול להעשות קטן בתורה על ידי שיפרוש עצמו מהתורה על דרך (עי' ירושלמי ברכות פרק ט ה) אם תעזבה יום יומים תעזבך (יפה תואר):

מכעיס את יצרו כו'. והיינו ועבד חפשי מאדניו. כי אז יעשה חפשי מן המצות (יפה תואר):

רבי מיאשה בר בריה דרבי יהושע כו'. מייתי הכא האי עובדא דלפי מה שאמר שראה הרבה בני אדם כאן בכבוד ושם בבזיון יתפרש הפסוק קטן וגדול שם הוא ששם ניכר האמת מי הוא הקטן ומי הוא הגדול ולא בעולם הזה (יפה ענף):

נשתקע שלשה ימים בחליו. היה שוכב נרדם כאילו הוא מת ולא נרגש בו חיים רק מעט וצופה ענינים מעולם הבא (מתנות כהונה):

הן הוית. פירוש היכן היית:

ומה חמית תמן. ומה ראית שם:

אמר ריש לקיש ולאו מקרא כו' הסיר המצנפת. זהו מכוון למה דאיתא בילקוט יחזקאל [פרק] כ"א (רמז שסא) רבי יוחנן ורבי שמעון בר לקיש הסיר המצנפת מי שהוא גדל בעולם הזה קטן לעולם הבא. על כך נראה מזה שדרשו הסיר המצנפת והרים העטרה מאלו שלוקחים להם טלית דרבנן ואין בהם חכמה כמו דיין שאינו הגון שהועמד בשביל ממון וכמו שמסיים הכתוב זאת לא זאת [רצונו לומר לא המצנפת ולא העטרה יהיה להם] אלא השפלה [רצונו לומר מי שהוא שפל בעולם הזה] הגבה. והגבוה [מי שהוא גבוה בעולם הזה] השפל. או כך פירושו השפלה יהיה להם על שם שהגביהו את השפל שמינו דיינים שאינם הגונים במקום תלמידי חכמים כו':

אמר ליה הסיר המצנפת מרבותינו והרים העטרה מעובדי כוכבים ומזלות. וישראל יצנפו העטרה (מתנות כהונה):

את חסד. ששמך חסדא ומה שבא ממך הכל חסד ודברי חן:

פסקה ב

ולא נמצא מתפלל על הרשעים. פירוש שהמקשה סבירא ליה כדעת הרמב"ם שנועלים דלת בפני הכופר בעיקר. ור"י חולק וס"ל שאין לך דבר שעומד בפני התשובה (יפה ענף):

יבוחר כתיב. ובירושלמי פרק הרואה (פרק ט א) גרס יבחר כתוב. וכן הוא בקהלת רבה (פרשה ט ב):

אפילו כל אותן שפשטו ידיהם בזבול. ויש גורסים יחובר כתיב. והכי דריש קרא מי שיחובר. כלומר שנתחבר ופשט ידו אל כל החיים. דהיינו ה' שהוא חי העולמים על ידי שהחריב זבולו ומקדשו אפילו הכי יש לו בטחון שתקובל תפלתו ותשובתו (יפה מראה):

שכבר פשטו ידיהם בזבול. והוי מעוות לא יוכל לתקון שבטלו כמה קרבנות וגרמו לישראל כמה צרות. ועבירות שבין אדם לחבירו אין הקדוש ברוך הוא מכפר (יפה ענף):

וישנו שנת עולם ולא יקיצו. שאינן נדונין בגיהנם ואינן חיים בעולם הבא:

כי לכלב חי הוא טוב כו'. הוא סוף פסוק של כי מי אשר יבחר. וקרא זה מיירי לענין שררה וכבוד שעל ידי רוב זכיות יכול הכלב להעשות ארי להעשות שוטר ומושל וכן להיפך (יפה תואר):

פסקה ג

אבל לעתיד לבוא מי שהוא כו'. שהיום לעשותם ולמחר לקבל שכרן:

שחיק טמיא. פירוש ישחקו עצמותיו:

יכול את. לשון שאלה יש בכחך שתגזור על בני עיירות שלא ידליק אדם אש שלשה ימים:

אמר ליה אין. פירוש כן אעשה:

עמיא. פירוש לעת ערב. תרגום של כהה עמיא (ויקרא יג ו):

סלקין תרוויהון כו'. עלו שניהם על גג פלטין ראה רבי יהושע עשן עולה מרחוק ואמר ליה מהו דין הלא גזרת שלא ידליקו אש. אמר ליה אפרכיא פירוש השר חולה ונכנס הרופא ובקר אותו:

על דשתי חמימי. פירוש עד שישתה חמין לא יתרפא ולפיכך הדליקו אש:

עד דאת כו' בעוד שאתה בעולם חי בטלה גזירתך. כי זה היה לו להמתין עד למחר כיון שהוא חולה שאין בו סכנה:

מיומיה. מימיו עד השתא ועדיין את אמרת אני טוב ממנו:

דלא מתגלי לבר נש. שאילו ידע האדם מתי ימות יהיה מצטער בכל יום ויתעצל מלבנות ולנטוע ויחרב העולם ועוד שיתעצל מלעשות תשובה שיאמר יש לי פנאי. אבל עכשיו כל ימיו בתשובה יהיה שמא ימות למחר (יפה ענף):

בהדין יומא. באיזה יום אני מת:

פחית לי חד יומא. בקש שימות בערב שבת כדי שיתעסקו עמו מיד לאחר מיתתו. כההיא דתנן כל המדחה מטתו הרי זה משובח. גם אמרו מת בערב שבת סימן טוב שיכנס מיד למנוחה:

ארכי. ממשלה:

אמר להון מהו מעבר יתיה. כך צריך לומר (אות אמת):

נטל פיפקון. פירוש וילון [עיין בעץ יוסף (לקוטים ממהדורא קמא)]:

אגפיהן. כנפיהן:

מעות לא יוכל לתקן. קרא זה מיירי לענין תשובה להיות צדיק או רשע שמי שהוא צדיק אפשר שיהיה בסוף רשע כשימרוד באחרונה. וקרא דכה יעשה ה' לי וכה יוסיף לא מיירי אלא בענין תוספת וחסרון הזכיות. כי בעודו בעולם הזה מי שהוא עני בזכיות יכול

להעשות עשיר בזכיות בהוסיפו בכל יום מצות וצדקות. ומי שהוא עשיר יכול להעשות עני כשתוהא על הראשונות (יפה תואר):

אבל לעתיד לבוא כו'. דמדכתיב לא יוכל ולא כתיב יכול משמע דלעתיד מיירי (יפה ענף):

אני וזה גנבנו כאחת. כך צריך לומר (אות אמת):

ולא בארון הכניסוך ובחבלים גררוך לקבר. כך צריך לומר (אות אמת):

ואתה היית ספוקה בידך לעשות תשובה. שמסתמא גם לפניו מתו רשעים שעשו להם כן ואף על פי כן לא עשה תשובה:

ועולם שבאת ממנו דומה ליבשה. כך צריך לומר (אות אמת):

פסקה ד

דלמא. פירוש איתמר:

בייבין. פירוש מייבבין והומין:

אמר ליה. פירוש רבי שמעון אמר כן לרבי חייא אלו הבריות מה עסקיהן שכך הומין:

זבין. קונה לצורך יום טוב:

מרי עבידתיה. בעל ואדון עבודתו שעשה מלאכה עמו:

מרי עבדתיה. הקדוש ברוך הוא:

אילוסיס. פירוש מערה:

וצלי. התפלל:

וחזא. ראה יד אחר שהיתה מושטת לו כו':

רבינו. הוא רבינו הקדוש:

דהוה מצטער שלח. כך צריך לומר (אות אמת):

הדא מילא דאיסטופיטא הוא. זהו דבר חשוב ולכן אין לך למהר למכרה עד שתדע שויה בכמה. אלא אני נותן לך שלש דינרים ולך וקנה ועשה לכבוד היום:

ובתר יומא טבא. ולאחר יום טוב:

אנן שטחין. כלומר מכריזין קול מי שירצה לקנותו ומה שיעלה המקח תקח:

נסב. לקח:

שרת גנב. וכי התחלת לגנוב:

כל פעלך לית. כל קרקעותיך ומטלטליך אינו אלא מאה ואלו המקחים כולם שלקחת מה הן. כלומר מה טיבן והיכן לקחת מעות:

תני לה. סיפר לה המעשה ואמרה לו מה אתה רוצה שתהא חופתך לעתיד לבא חסרה מחופת חבירך מרגלית אחת:

ומה נעביד. מה נעשה וכבר עשיתי ואי אפשר לחזור. ואמרה לו לך והחזר המקח שקנית לצורך יום טוב לבעליהן כו':

מצטער. רבי היה מצטער על זה:

ואיתיתה. והביאוה אצלו:

כל הדין צערא ציערת כו'. פירוש כל זמן הצער ציערת לזה הצדיק:

ואין הוה כו'. ואם יהיה חסר וכי אין בנו כח למלאות אותו:

בהדין. בזה העולם זוכין אנו לראות פניך ולא לעולם הבא:

יש לו מדור בפני עצמו. הכוונה שאין אדם יכול להטיב לחבירו בעולם הבא מאחר שכל אחד יש לו עולם בפני עצמו. רצונו לומר שכל אחד שכרו אתו כפי פעולתו ולא יוכל לזכות אחד בשביל חבירו דאם כן נמצא שנים בעולם אחד. ולכן לא יזכה רבי שמעון למדרגת רבי (יפה ענף):

והודה לה. וכן עשה רבי שמעון שהחזירה. ועל זה אמר ולא עוד כו':

מנסיב ליה. פירוש כשלקח אותה מרגלית כשנתנוה לו היתה ידו של רבי שמעון מושפלת למטה כמי שמקבל דבר מחברו. וכשהושיט להחזירה למעלה היתה ידו עליונה ויד שליח הקדוש ברוך הוא אשר לקחה היתה למטה כמי שמלוה לחבירו. כביכול כאילו רבי שמעון הלוהו למעלה. ומלת למטה היא פירוש נכתב בפנים על תיבת ארעיא (מתנות כהונה):

פסקה ה

ותרא כי מתאמצת השוה הכתוב לנעמי כך צריך לומר (אות אמת). ודייק זה מדכתיב ותלכנה שתיהם. שמלת שתיהם היא מיותרת:

פסקה ו

דתנינן תמן. במנחות פרק רבי ישמעאל:

ואזיל כל עמא לגמילות. כך צריך לומר (אות אמת):

לשעבר כו'. כך היה משיב אחד לחבירו שאמר הזאת נעמי (מתנות כהונה):

איסקפטיאות. יש מפרשים כסאות. ורש"י ז"ל פירש בפירושו [על] תהלים (מב ה) שהן עגלות מחופות כמו שש עגלות צב (אות אמת). או פירושו מנעלים חשובים (מתנות כהונה):

מילתין. פירוש משי:

סמרטוטין. בגדים קרועים:

משל לפרה הדיוטית. כך צריך לומר (אות אמת). כלומר גרוע וסוררת:

בשוק. למוכרה:
רדיינית. חורשת מלומדת לחרוש ועושה תלמים יפה סדורים בשוה:
אמרין כו'. הבריות אומרים ואם היא טובה כמו שאמרת אלו מכות ופצעים שעליה מה הם ולמה הם:
כך אמרה נעמי למה וה' כו'. פי' למה אני אומר קראן לי מרה משום וה' ענה בי ושדי הרע לי כהנ"ל:
וה' ענה בי מדת הדין. רצונו לומר שנהפך לי מדת הרחמים [שמורה על זה שם בן ד'] למדת הדין:

פסקה ז

כל ענייניו לא היה אלא בי. דרש ענה לשון ענין:

פרשה ד

פסקה א

גדול שהוליד כו'. דרש ושחרים לשון גדולה כמו דאת אמר הדבק לשחור (מתנות כהונה):
שהיה משוחרר מן העונות. שהיה צדיק וגבר על יצרו. ולכן נזדמנה לו רות שהיתה גדולה בחסידות וגם כדי שיתחדש הלכה זו על ידו (יפה מראה):
משבט יהודה. שאף על פי שהיה משבט גדול כי יהודה גבר באחיו והמלכות נתנה לו כדכתיב לא יסור שבט מיהודה. מכל מקום לא נמנע מלישא את רות:
ובאר את ההלכה. וזה הוליד ענין למוד. ומכל מקום אין מקרא יוצא מידי פשוטו שלכן אמר נשיו כי חושים ובערא נשים היו לאחד מבני בנימין הנקרא שחרים. ולפי זה הוליד כפשוטו (יפה מראה):
לא צורכה אלא כו'. פירוש לא היה צריך לומר אלא ויולד מן בערא. ולכתוב בתר הכי ומחושים הוליד. אלא שגם פה רצה לרמוז. על דרש הדרש מה שנתחדשה ההלכה על ידה. וכך צריך להיות אלא בימיה נתחדשה הלכה. והכי קאמר קרא ויולד דבר חדש מן אשתו שעל ידה נתחדשה ההלכה עמוני ולא עמונית כו' (יפה מראה):
רבי יהושע בן לוי אמר כו'. זה אינו בירושלמי:
נתגייר ונתן לו בתו. רצונו לומר נתגייר אותו ישמעאל כיון ששמע שכל מי שפונה להקדוש ברוך הוא יש לו תשועה בה'. ונתן לו ישי בתו:

פסקה ב

זו היא ששבה משדי מואב. הוקשה למה אומרו השבה. כי לא תצדק שיבה על מי שלא היה פה מעולם. וגם מה ענין ה"א הידיעה האם היתה רות אחרת שלא שבה. לזה אמר זו היא ששבה משדי מואב לומר זו היא שאם שלא היתה בארץ ישראל יצדק בה לומר השבה משדי מואב. והוא להיות בה רוח מחלון אשר יצא משם ושב בקרב רות אל ארץ אשר יצא משם. וזה אמרו והמה במ"ם ולא בנו"ן בשביל הזכר שהוא עיקר ועמו המביאות אותו טפלות עליו בזה [ועל כן אגב נזכרה ביאת כולם בלשון זכר. כי כן דרך כל פעולה הנעשית בכלל זכרים ונקבות לומר בלשון זכר] (אלשיך). [עיין בעץ יוסף] (לקוטים ממהדורא קמא):

כל מקום שנאמר קציר שעורים כו'. ונפקא מינה כאן להורות שהלכו ביום טוב כדלעיל (פרשה ב ח). וגם פירושו דקרא ותהום כל העיר שנכנסו להבאת העומר. וגבי הוקעת שבעה בני שאול שכתיב שם קציר שעורים גם כן נפקא מינה להורות שהיו תלוים מט"ז בניסן עד י"ז מרחשון מפני קדוש השם (יפה ענף). או בא להורות כאן שבאה בקציר העומר ושהתה עד סוף קציר חטים שהוא משך שלשה חדשים שיעור ימי הבחינה כדין גירות (אלשיך א כב):

פסקה ג

נפיל נסיב לנפילא. פירוש ענק לקח ענקית. מלשון הכתוב הנפילים היו בארץ (מתנות כהונה):

שמאיר פנים בהלכה. שמביא ראיה לדבריו (רש"י):

פרדכוס. פירש בערוך מלובן ביותר. ובשם רש"י (מדרש ב"ר פרשה ס ו ד"ה אמר) מצאתי שני לדוכוס מושל היה התובע ענינים של הבריות ומלבן את הדין ועושה דין בין אדם לחבירו. כלומר שאין לבן שם העצמי כי שמו קמואל או בלעם כדאיתא במדרשים אלא על ידי שהיה מלובן בעורו מאד או מלבן הדין כינו אותו בשם לבן. ורבי ברכיה אמר שהיה מלובן ברשע כלומר שהיה רשעו ברור ועל שם זה נקרא לבן. ומכל מקום למה שאין זה השם העצמי כגלית ונבל נשתנה לכתוב תחלה ושמו. לפי ששם אחר קדם לו לשם לבן והוא השם שנקרא כשנולד (יפה תואר). או פירושו שהיה מלובן ברשע שהיה מעדן ומענג עצמו במיני קישוט בכיחול ופרכוס עד שנתלבן מראהו עבור מעשי רשע מעשה זמה (נזר הקודש):

ושם משנהו אביה רבנן אמרי מה זה כו'. דרשו זה מדלא כתיב ושם השני ומדכתיב משנהו משמע שהיה שוה לו ואמרו רבנן מה זה רשע אף זה רשע. ומכל מקום כתיב שמו קודם ותירץ רבי יהודה בר סימון שנשתנו למעשה הטוב:

שנאמר דבר ה' אשר היה אל יואל בן פתואל. וסיים במדרש במדבר רבה (פרשה י יד) פתואל זה שמואל ולמה נקרא שמו פתואל שפיתה לאל בתפלתו:

פסקה ד

אלא לבת ארבעים. וגם היא היתה בת ארבעים כשאמר בועז שמעת בתי שלא בא הכתוב לסתום אלא לפרש (מתנות כהונה) ועיין בענף:

עד כדון לא אזלת כו'. פירוש עד עתה כלומר עדיין לא הלכה:

מסיימת. מציינת שבעת לכתה היתה מסיימת לפניה את הדרכים לצורך ביאתה כדי שלא תטעה בביאתה למצוא הדרך. או אפשר שאחרי שהלכה חזרה לבוא בכל הדרך ההוא כדי לסיים את הדרכים ואחר כך חזרה ללקט (אגרת שמואל):

ליפול בחלקה. חלקת קדרישׁ:

פסקה ה

לשאול שלום בשם. שאפילו שנראה שלא נכון להזכירו תמיד פן יבואו להוציאו לבטלה וגם שמא יזכירוהו במקום בלתי טהור. אמנם בית דין של מטה ראו שבדורותיהם היו מבקשים להשכיח שם שמים כדאכתוב בסמוך. לכן הסכימו להרגילו בפי אנשים בשאלת שלום והסכימו עמהם בית דין של מעלה שיפה עשו:

ומגלת אסתר. שלא היה ראוי לתקן מקרא מגילה מפני שהיא מצוה בפני עצמה שאינה סיג לתורה ואתו למיטעי שהנביא מחדש דבר מצוה. שזה היפך היסוד שאין נביא רשאי לחדש דבר. אמנם בית דין של מטה לא חששו לזה כי ראו שראוי לעשות זכר הודאה לנס כמו שכתבו (מגילה יד א) ומה משעבוד לגאולה אמרו שירה ממות לחיים לכל שכן:

ומעשרות. דסלקא דעתך אמינא דזה נתינת מכשול לפני ישראל שיקשה בעיניהם לתת תמיד מעשר תבואתם. והרי עמי הארץ היו חשודים על המעשרות וכל שכן אם הם פטורים מן התורה דחמדת ממון גדולה בלב כל אדם. ומכל מקום הם חייבו את עצמן מאליהם לתקן מה שחטאו וגלו עבורו כדלקמן:

שאילת שלום מנין שנאמר החושבים וגו'. רצונו לומר שהתקנה היתה שישאלו שלום בשם כדי לאפוקי מהחושבים להשכיח שמו מישראל:

בימי עתליהו כו' בימי חנניה כו' בימי מרדכי כו'. הא ודאי שבועז לא בא לתקן על קלקול הזה שהיה בדורות אלו המאוחרים לו הרבה. אלא גם בדור בועז חשבו שונאי ישראל שהיו בימיו להשכיח שם ה'. אלא דמייתא הני קראי לדוגמא שאירע כך:

בימי עתליהו. אם אחזיהו שהיתה אדוקה בעבודת כוכבים ומזלות ומרשעת ביותר ככתוב בספר מלכים:

מטריחים כו'. ומתוך כך יעוררו העמים שנאה עלינו:

בין הכרכים. בכל הכרכים. או ר"ל כרכים ספר דברי הימים שלהם ומפורסם הוא בין כולם:

עד שהאיר הקדוש ברוך הוא עיניהם כו'. פי' שמאחר שמצאו סמך להזכרת ענין אסתר אף על פי שאין סמך למצות מקרא מגילה לא חששו שיטעו האנשים לומר שהנביאים מחדשים דבר מכיון דעיקר הדבר רמוז בתורה והקדוש ברוך הוא הסכים על ידן שתקבע מצוה זו מדרבנן ולא יחושו דאתי למיטעי (יפה מראה):

כתוב זאת זכרון בספר ואין זאת אלא תורה שנאמר וזאת התורה. זכרון אלו הנביאים דכתיב אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו. ספר זו כתובים שנאמר שם הלא הם כתובים על ספר. כך צריך לומר (אות אמת) ויליף גזירה שוה מן כתוב זאת זכרון בספר שנאמר על עמלק (שמות יז יד):

אין נאמרה מפי בית דין מסיני נאמרה. שנאמר כתוב זאת זכרון בספר אלא שאין מוקדם וכו' שאינה כתובה בתורה אלא בכתובים ראויה היתה לכתוב אצל מלחמת עמלק (מתנות כהונה):

רבן של יהודים קיבל. היינו הקדוש ברוך הוא. ומתנות כהונה פירש הוא משה רבינו:

כיון שגלו שנפטרו. ממעשר שהזורע בחוץ לארץ פטור ממעשר (מתנות כהונה) ועיין ברבינו שמשון פרק ו' דשביעית מה שכתב הוא שם בזה המדרש:

ויש אומרים אף חרמה של יריחו. שאף על פי שלא היה ראוי לעשות החרם לפי שנותן מקום לישראל לחטוא כי חמדת ממון גדולה בלב האנשים וקשה לפרוש. וכמו מעשה עכן. וכבר אמרו ז"ל שהקדוש ברוך הוא קנתר את יהושע שהוא גרם זאת בעשותו מה שלא צווה. אמנם יהושע ובית דינו עשו כן לפי שנכבשה יריחו בשבת ולפי שנכבשה תחלה כדאיתא במדרש במדבר רבה (פרשה יד א) (יפה מראה):

חטא ישראל וגו'. אלמא הסכים ה' יתברך עמו וצוהו שיזהיר את ישראל על זה בשם ה'. וגם דאם לא הסכים הקדוש ברוך הוא למה אמר הקדוש ברוך הוא עברו בריתי:

פסקה ו

שבעים אלף סבל וגו'. ושלשת אלפים ושש מאות מנוצחים להעביד את העם. פי' אלו ג' אלפים ושש מאות היו נוגשים על אלו מאה וחמשים אלף עושי מלאכה. והנה לפי החשבון יגיע לכל אחד ואחד ארבעים ושנים. חוץ מאותן שש מאות שלא הגיע לכל אחד ואחד מהם כי אם ארבעים. ואיידי דזוטר לא קפיד הספר עלייהו (מתנות כהונה):

דעביד כן. מי שעושה כן שאינו ממונה כי אם על מ"ב יכול לעמוד ולהשגיח בהם כראוי:

ולא הוה חכים לה. נראה שכך פירושו. שמדקאמר למי הנערה ולא אמר מי הנערה כדי לברר בלשון קצר כדרך החכמים המדקדקים בדבורם. אלא על כרחך שאם יאמר מי הנערה הם ישיבוהו זו רות. וזה ידע בעצמו שבבואה לעיר עם נעמי כתיב ותהום כל העיר. לכן שאל מי הנערה רצונו לומר בת מי הוא או אשת מי היא. וזהו שמתמה המדרש ולא הוה חכים לה בתמיה דהא על כרחך כיון שלא אמר מי הנערה היה יודע שהיא רות שבאתה עם נעמי אם כן היה יודע גם כן שהיא מואביה אלמנה ולמה שאל למי הנערה שזה גם כן ידע:

אלא כיון שראה אותה נעימה כו'. רצונו לומר מחמת שראה אותה שהיא נעימה במעשיה ורצה לישא אותה כי אלמן היה. אך כדי שלא יחשדוהו שנתן עיניו בה על רוב יפיה רצה בועז לברר מטוב צדקתה ומעשיה שהיא ראויה לאיש גדול ומפורסם בדור. וזה שאמר למי הנערה הזאת רצונו לומר ראו למי ראויה הנערה הזאת. ונערו הבין זה והכניס קנאה בלבו שהיא תנשא לגדול הדור כבועז. לכן סיפר בגנותה ואמר נערה מואביה היא בטבע מצד עצמה כפי שרשה שיצאת משם [שהמואבים שטופי זמה שבא לוט על בנותיו וגם הפקירו בנותיהם כדכתיב לזנות אל בנות מואב וגם הם בטבעם צרי עין כמו שאמר הכתוב על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים]. ואת אמרת מעשיה נאים ונעימים. ומה שאתה רואה בה צניעות הוא מחמת שרבתה [לשון רב ומלמד היינו נעמי] רפתה לה [מלשון רפואה כלומר היא תקנה מעשיה] ולא מצד טבעה ואם כך אפשר שתחזור לסורה. ואם כן אינו משנת חסידים שמי שיקוה לצאת ממנו שבט מושלים ישא כזו. ועיין עוד לקמן:

שוחחות. ומתוך כך האחוריים בולטים ורגליהם נראות (מתנות כהונה):

יושבת. כלומר כרבוצה את עצמה:

מסלקות כו'. מעלות בגדיהם עם החגורה למען יהיה קל ללכת:

אם מפרץ מלך הוא. לכאורה וכי כל מי שהוא מפרץ יהיה מלך אך לפי שלבש מלבושי שאול והיה כמדתו מזה ידע שיצלח למלוכה. והא דאמר אם מפרץ מלך הוא על שם שהמלך פורץ גדר ואין מוחין בידו (יפה ענף):

שופט. כלומר איש חשוב כדאיתא בפרק הערל (עו ב):

כיון שבא אצל שמואל. רצונו לומר אבנר בא אל שמואל ושאל לשמואל אלו הקושיות שהקשה לו דואג. ואמר שמואל זה מנין לך כו':

מיני הוא. מין הוא ואינו מאמין בדברי חז"ל הדורשים מן הקבלה עמוני ולא עמונית:

חלק. פירוש בלי תשובה כלל:

לאישה שלא להוציא. כלומר דרכה של אשה שלא להוציא לקראת הולכי דרכים דכתיב כל כבודה בת מלך פנימה:

לאיש ליתן שכר. ודואג סבר דמכל מקום טעמא דאשר לא קדמו איתא באשה נמי דהיה להם לנשים להוציא לקראת נשים. ובסבה אחת מהני להרחיקם אף שהטעם השני [היינו ואשר שכר עליך כו'] לא שייך בהם (יפה ענף):

רבתה רפתה לה. עיין לעיל (ד"ה אלא) מה שכתבתי באורו. ודייק זה דתיבת היא מיותר אלא שבא לומר שהיא מצד עצמה מואביה היא. רק שחמותה לימדה (משנת דרבי אליעזר):

פסקה ז

תפסה לוקו כו'. פירוש תפסה לקט מעט בשביל אותה שהיא בבית רצונו לומר היינו נעמי שמצפה לה גם כן. כי אין לה לאכול כי אם הלקט הזה ואינו מספיק לשתיהן. לוקו מעט (מתנות כהונה). [ועיין בעץ יוסף (לקוטים ממהדורא קמא)]:

פסקה ח

בשדה אחר על שם לא יהיה כו'. לפי שקשה לו בתר שאמר אל תלכי ללקוט בשדה אחר מה צריך לומר וגם לא תעבורי לכן הוזקק לפרש על עבירות הדת (יפה ענף):

וכה תדבקון עם נערותי אלו הצדיקים. ומה שאמר נערותי על הנערים קאמר. כי לא היו נערות לבועז בשדה אלא נערים. וקראם נערות להחזיק את לבה שלא תפחד מהנערים שיתעללו בה על כן אמר לה שלא תפחד כלל שתוכל להדבק בהם כאילו היא מתדבקת עם נערות לפי שהיה יודע בהם שכלם צדיקים. וזהו שאמרה רות לנעמי. כי אמר אלי עם הנערים אשר לי תדבקון ולא מצינו שאמר לה כך אלא כך אמר לה עם נערותי. אך לפי הנ"ל ניחא:

פסקה ט

עיניך זו סנהדרין. כן הוא בתנחומא סדר תצוה ושיר השירים רבה פסוק הנך יפה ופסוק צוארך כמגדל גו'. ועיין באגדת בראשית פרק מ"א ד"ה ועיניו החלו כהות כו':

אלא אחר העינים כך ישראל אינם יכולים לעשות דבר חוץ מסנהדרין שלהם. כך צריך לומר (אות אמת). שנאמר כי יפלא ממך וגו'. ועשית על פי הדבר אשר יורוך. ופירוש בשדה אשר יקצורון בתורה אשר יפסקו בדבר עבירת הדת (יפה ענף):

שלא לרחק. שלא ידיחו אותך מלבוא בקהל. ואולי צריך לומר לדחותך (מתנות כהונה):

פרשה ה

פסקה א

בחקל סומקתא לפי שלא מצינו מקום שנקרא פס דמים. לכן פירש רבי יוחנן שרצונו לומר שדה אדום כמו שמצינו קצת מקומות שעפרם אדום. ופירוש פס חלק כמו פס ידא ואמר דמים על שם שהוא אדום כדם:

שמשם פסקו דמים. שמאז לא היתה עוד מלחמה כי זו היתה המלחמה האחרונה שנלחם דוד עם הפלשתים (יפה מראה):

שהיתה ענבותם. הבי"ת במקום פ"א ופירושו ענף. ובערוך פירשו קמח. והרמב"ם פירש גרגרים ואות אמת גורס שבולתו:

אלא מלמד שהחזירוה לבעליה. פירוש דהצלה זו היינו החזרה לבעליה שלא אבדוה אפילו על מנת ליתן דמים כמו שחשב דוד היא חשובה הצלה שהיתה חביבה על בעליה כמלאה כרכום. ומשום דהוראת דין אינה ביחיד שאין הלכה מתבררת אלא בשלשה להכי כתיב ויצילוה לשון רבים. ומשום דאין מקרא יוצא מידי פשוטו שההצלה היה מיד פלשתים וזה היה על ידי שמה בן אגא שהכה בפלשתים כתב בסוף ספר שמואל (ב כג ב) ויצילה בלשון יחיד (יפה מראה):

שנה אחת. פירוש בשנה אחת היתה המעשה ושתי שדות היו אחת של שעורים ואחת של עדשים:

פשיטא ליה לאבד וליתן דמים. פירוש פשיטא ליה לדוד דמצי לאבד וליתן דמים:

הוא צריכה אין תאמר לאבד אבל לא ליתן דמים. פירוש ומה הוצרך לו לשאול. הוא זה אם נאמר שיוכל לאבד ולא ליתן דמים. ואפילו אם תמצי לומר שיתן דמים עד כדון היא צריכה כו' פירוש עדיין יש צורך לשאול איזה מהם יאבד. דהא השתא אנן קיימין דבשנה אחת היה ושתי שדות היו (יפה מראה):

של שעורים מפרישין חלה. והוא הדין שאר מעלות כאלה יש בשעורים שמביאים בכורים ממנו וכן מצות חדש ומנחת סוטה (כבוד חכמים):

ושתי שנים היו. בשנה האחת היתה מלאה שעורים ובשנה אחרת היתה מלאה עדשים. ובשתי השנים איבעיא ליה אם יוכל לאבדה:

והלא נלמד משל אשתקד. רצונו לומר ופריך אם כן הוי ליה ללמוד בשנה השניה ממה שפשטו לו אשתקד:

אלא שאין למדין ממעשה. כך צריך לומר (אות אמת) ואף שבכל מקום אמרינן מעשה רב. יש לומר דהכי פירושו דאי שנה ראשונה היתה עדשים יש לומר דשאני התם דקפדי עליה משום שהיה מאכל אדם. ואי היה שנה ראשונה של שעורים יש לומר בשביל שחייב בחלה (יפה ענף):

הלכה נצרכה לו. דלא מסתבר שהיה תאב למים ממש שהרבה מים היו לו. אלא מים זו תורה ואשר בשער שער הסנהדרין קאמר. ולפי זה מה שאמרו ויבקעו וישאבו כו' היינו שהלכה אצל סנהדרי בית לחם לשאול הלכה זו והביאו פסק הלכה זו (יפה מראה):

שאין הלכה מתבררת אלא בשלשה. היינו שאם יסתפק השומע או יקשה בעיניו מה שישמע מהסנהדרין ישא ויתן עם שני חביריו ויזכירוהו ויקימו מה ששמע מהסנהדרין:

ולא אבה שתקבע הלכה לשמן. פירוש לשם אותם השלשה. והטעם איתא בפרק הכונס (סא א) לפי שהמוסר נפשו למות על דברי תורה אין אומרים הלכה משמו (מתנות כהונה):

אלא עשתה מסכתא. כך צריך לומר (אות אמת):

ונסוך המים היה. שצריך בחג ולא היה יכול להביאם בטהרה ממקומות המימיות שהיו אצלו ונתאוה מי שיביאם מבור בית לחם שהיה טהור (יפה מראה):

והיתר במה היה. כך צריך לגרוס (אות אמת) כי עד שלא נבנה בית המקדש משחרב שילה היו הבמות מותרות והיה דוד מקריב בבמה והיה צריך לעשות נסוך המים בחג (יפה מראה):

אחד הורג בפלשתים. כדי שיוכלו לעבור ביניהם ללכת לבית לחם ואחד מפנה ההרוגים מן הדרך כדי שלא יגע בהם השלישי שמכניס הצלוחית במים בטהרה כדי שלא יטמא:

הלכות שבויה נצרכה ליה. פירוש מהא דתנן במתניתין (סנהדרין כ ב) וכל העם בוזזים ונותנים לו והוא נוטל חלק בראש ואמרו חז"ל מחצה למלך. ובענין זה היה השאלה ופשטו לו הסנהדרין שבבית לחם כדינא דמתניתין. ומכל מקום לא אבה דוד לעשות כן אלא קבעה לדורות (יפה מראה):

בנין בית המקדש תבע. פירוש נתאוה לדעת דין אחד בענין בית המקדש שהוא בנה היסודות ושאל לסנהדרין של בית לחם והם השיבוהו לקולא ולא רצה דוד אלא להחמיר. ויש רמז לזה שנאמר ויסך אותם לה' דריש שקבעה הלכה ומסכתא לבנין בית המקדש. או רמז דכתיב אשר בשער ודוד בנה השערים של בית המקדש (יפה מראה):

פסקה ב

כדרך כל הארץ. בחופה וקדושין ונופל לשון הכרה עליו כדרך כל הארץ וידע אדם וידע קין. ואיש לא ידעה וכן רבים (מתנות כהונה):

פסקה ג

הוגד לי בשדה. היינו מה שאמר לעיל כל הנשים שוחחות ומלקטות וזו יושבת ומלקטת (יפה ענף):

שאין תלמוד לומר בחיי אישך. רצונו לומר שאין צריך לומר בחיי אישך שמשום כבוד בעלה ואימתו ודאי עשתה עמו כל מקום שתוכל:

ותעזבי אביך ואמך וארץ מולדתך אביך זה אביך ודאי אמך אומתך וארץ מולדתך זו איפרכי שלך דבר אחר ותעזבו אביך כו'. כך צריך לומר (אות אמת):

שאילו באת אצלנו מתמול ומשלשום לא היינו מקבלים אותך שעדיין לא נתחדשה הלכה עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית. כך צריך לומר (אות אמת):

פסקה ד

ותהי משכורתך שלמה מעם ה' אמר רבי חסא שלמה כתיב שלמה עתיד לצאת ממנה. כך צריך לומר וכן הוא גירסת הילקוט וכן גרסת המתנות כהונה (משנת דרבי אליעזר). ודייק רבי חסא זה משום שמה צריך לומר שלמה וכי הוא יתברך יתן שכר חסר לכך אמר ר' חסא שלמה. רמז לה שלמה יעמוד ממנה (אגרת שמואל). ולהיות שבזמן שלמה היתה סיהרא בשלימותה כי הוא דור ט"ו מאברהם כמו יום ט"ו שהוא מלוי הלבנה. מה שאין כן בימי דוד שעדיין לא היתה סיהרא בשלימותה כידוע מספרים (ובש"ר פ' ט"ו) על כן זכר דוקא את שלמה. ועדיין לא הודיע לה בועז אשר ממנו תוליד את שלמה רק אמר סתם כאילו תזכה כל זאת מאיש אחר ישראלי או מן טוב הגואל (תולדות יוסף):

אמר רבי אבין שמענו שיש כנפים לשחר שנאמר אשא כנפי שחר וכנפים לארץ כו'. כך צריך לומר (אות אמת) וכן הוא בילקוט. וזהו שסיים המדרש וכמה גדול כחן כו' שאין חסין לא בצל שחר ולא בצל כו':

וכנפים לכרובים שנאמר (יחזקאל ג'):

כי הכרובים פורשי כנפים. טעות סופר הוא המראה מקום כי לא נמצא שם זה הפסוק. וצריך להיות שנאמר (יחזקאל י ה) וקול כנפי הכרובים (נתיבות עולם):

כחן של צדיקים. צדיקים הם בסתם מעשים אף על פי שאינן מטפלין הרבה בצדקה וגמילות חסדים:

וכמה גדול כחה של צדקה. היינו המטפלין הרבה בה כענין מונבז המלך ובנימין הצדיק דפרק קמא דמסכת בבא בתרא (יא א):

ובמה גדול כחן של גומלי חסדים. היינו המטפלין הרבה בהכנסת כלה והכנסת אורחים וקבורת מתים וכיוצא. והפרש צדקה מגמילות חסדים מפורש בפרק לולב וערבה (מט ב) שזה בממונו וזה בגופו ובממונו. זה לחיים וזה לחיים ולמתים. זה לעניים וזה לעניים ולעשירים:

שנאמר מה יקר חסדך כו'. זה מביא לראיה על כמה גדול כחן של צדיקים דקרא ובני אדם בצל כנפיך יחסיון בצדיקים סתם מירי שיש עליהו רוח חן וחסד כדאמרינן בפ' הנזכר. אבל כמה גדול כחן של בעלי צדקה וגמילות חסדים יליף מאשר באת לחסות תחת כנפיו. דרות היתה זוכה בצדקה וגמילות חסדים כדאמרינן לעיל כאשר עשיתם עם המתים ועמדי שעשתה עם המתים גמילות חסדים ועם נעמי צדקה. ולא הוצרך בעל המאמר הזכירה משום דעליה דקרא קאי. ועיקר כוונת רבי אבין לומר דלחסות תחת כנפיו אינו דבר עם אשר באת כמשמעו כי למה יכנה הגרות בחסות תחת כנפיו כי ענין זה יצדק בכל צדיק הבוטח בה' כאומר ובני אדם בצל כנפיך יחסיון. אלא הוא דבק עם ותהי משכורתך שלמה והכי קאמר ותהי משכורתך מאת ה' ממש מאחר שבאת אצלו כי מעתה תזכה לחסות תחת כנפיו ולא תחסי בכנפים כל בעלי כנפים הנזכר. ולכן הביא כאן מה שהצדיקים וגמילות חסדים אינן חסין אלא בצל כנפי ה' (יפה ענף):

פסקה ה

חס ושלום אין את מן האמהות כו'. דייק זה מדכתיב ויאמר לה בועז וגו'. וכתיב לה בלא מפיק קרי ביה לא. כלומר לא כן הדבר כאשר דברת שאין את מן האמהות כלומר מן השפחות אלא מן האימהות:

ואת בנותיה. וסיפא דקרא ויקרא לה נובח וכתיב לה בלא מפיק וכן לבנות לה:

שאין לשקר תשועה. ומקרא זה מדבר בחנופה וגסות רוח כדאיתא בפרק זה בורר (כד א). ועיין ברש"י ורמב"ן סוף פרשת מטות (במדבר לב מב) (מתנות כהונה):

פסקה ו

שית שטין. ששה שיטות ודרשות היה דורש על גשי הלום:

זו לחמה של מלכות. דייק זה מדכתיב הלחם בה"א הידיעה ולא אמר ואכלת לחם. אלא רמז לה על הלחם האמור במקום אחר אצל מלכים כמו דאת אמר ויהי לחם שלמה. בלשאצר מלכא עבד לחם רב:

אלו היסורים. שהיה בעל יסורים כל ימיו:

שנוצדה. לשון הצד ציד או לשון צדדים:

לא עלו מן המנין. של שנות מלכותו:

שהיה מתכפר לו בשעירה כהדיוט. וקרבן מלך אינו בשעירה אלא בשעיר זכר ככתוב בספר ויקרא:

אוכל בעולם הזה ותשבע לימות המשיח ותותר לעתיד לבוא. כך צריך לומר. ובנוסחא אחרת ותותר לעולם הבא (אות אמת):

זה לכלוך מעשים. שנשא בת פרעה וכהנה:

אוכל בעולם הזה ותשבע לימות המשיח ותותר לעולם הבא. כך צריך לומר (אות אמת). וכן צריך לומר בחזקיה ובמנשה לקמן:

בירומניקאה. נחשת (ערוך):

מולה של נחשת. דוד של נחשת (רש"י). או פירושו חמור של נחשת והיו מושיבין אותו עליו (ערוך):

אליל פלן שזבני. כלו' היה קורא לכל עבודת כוכבים ומזלות שעבד אותם שיצילהו:

אנא צוח. פירוש אני אקרא ואתפלל לה'. אם יענני הרי טוב ואדע כי אל אמת הוא ואמר ליה הרי כלל אחת הוא וכל הפנים שוים חס ושלום:

חלונות. ששם נכנסים כל התפלות:

לחתרתא עתירא. וכן הוא במדרש בראשית רבה פרשה ס"ג ובויקרא רבה פרשה ל' ובירושלמי דסנהדרין פרק ט'. ועיין גם כן בזוהר פרשת תולדות בפסוק ויעתר לו (ד"ה ד"א ויעתר לו כו'):

משיב הרוח. וישיבהו קדרשי לשון משיב הרוח:

כגואל הראשון. זה משה כך גואל האחרון זה משיח:

שלשה חדשים. ובסדר שמות רבה איתא ששה חדשים:

שנאמר ויפגעו כו'. רצונו לומר ומדכתיב ויפגעו שמע מינה שהיה נכסה מהם:

אף גואל האחרון כו'. כדי להטעות את העובדי כוכבים ומזלות ולהקשות את לבם (בחיי):

ומעת הוסר התמיד. לתת השקוץ שומם ימים אלף ומאתים ותשעים וכתיב אשרי המחכה ויגיע לימים אלף שלש מאות ושלשים וחמשה:

לאיבו. כמו להיכן:
הוא מוליכן. קודם שנתכסה מהם:
מאן דאמר. כמו יש מי שאומר:
וכל שהוא מאמין לו חיה. כך צריך לומר (אות אמת):
לעובדי כוכבים כומזלות ובסוף הן ממיתין אותו. כך צריך לומר (אות אמת):
גשי הלום מדבר בבועז קרובי להכא. הני תיבות קרובי להכא הוא פירוש על גשי הלום. כמו בכל השיטות שפירשו על גשי הלום קרובי למלכות לפי ענינם שמדבר מן מלכות. ולפי שיטה זו שמדבר שבועז אמר לרות שתאכל מלחמן של קוצרים פירושו של גשי הלום קרובי להכא כלומר שבעת האוכל תקרב עצמה אל הקוצרים לאכול עמהם:
שמוציאין מיני חומצין לגרנות. מפני כי החומץ הוא משקיט הצמא ומחזיק האצטומכא ועומד כנגד העפושים (אגרת שמואל):
בצד הקוצרים ודאי. פירוש כל הקוצרים הפסיקו בינו לבינה ולא הושיבה בתוכן או אצלו. דבתוכן לא הושיבה משום שמא יכשלו בה שהיתה יפה מאד כדלעיל. וגם אצלו לא הושיבה כדי שלא יחשדוהו (זית רענן):
קליל זעיר. פירוש מעט מזעיר [עיין בעץ יוסף (לקוטים ממהדורא קמא)]:
ממה דכתיב ותאכל ותשבע ותותר כו'. רצונו לומר מדקאמר ותותר ולא אמר ונותר. כי לפי האמת המותר הוא נותר מאליו אחרי שכבר שבע האדם מלאכול ואינו יכול לאכול עוד שאר המאכל נשאר ממילא מותר ולא שייך לומר שהאוכל הותיר אותו. אמנם להודיענו כי זה המותר לא נותר מאיליו כי לפי האמת לא היה באותו המאכל שעור כדי שתשבע כי לא נתן לה אלא קליל בשתי אצבעותיו. אמנם לפי שסבת זה שנותר היתה היא ששרתה ברכה במעיה. על כן אמר ותותר בתי"ו של כנוי הנקבה כאילו היא היתה סבת מה שנותר כי בזכותיה נותר ששרתה ברכה במעיה. וכן דייק לקמן דקאמר את אשר הותירה משבעה להודיענו האמור שהיא הותירה אותה על ידי ששרתה ברכה במעים שלה (אגרת שמואל):
יעשנה בלבב שלם. שעיקר העבודה תלויה בלב ורחמנא לבא בעי וכשעושה האדם המצוה בלב שלם מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה בשלימות ומכתיב עליו שעשאה. ולא יקשה לך למה לא עשה ראובן המצוה בשלימות שלא הביאהו אצל אביו. וכן אהרן שלא יצא נגד משה רבינו בתופים. וכן בועז שלא היה נותן לה רק קליל. זה לא יקשה לך שלכל א' יש טעם שאילו היה יודע ראובן כו' [כמו שכתבתי באורו בעץ יוסף (לקוטים ממהדורא קמא)]:

לשעבר היה אדם עושה מצוה והנביא כותבה. היינו במצוה דבעינן מינה דוגמא לדורות שילמדו מהם. ולהכי בעי עכשיו אם יעשה אדם מצוה שצריכה היות דוגמא לדורות מי כותבה להודיע לדורות. והשיב שאליהו ומלך המשיח שהם חיים וקיימים מזמן הגלות ולעולם הם כותבים אותה ומהם תתפרסם בעולם. ועוד שהקדוש ברוך הוא חותם על ידיהם רצונו לומר שגם ה' יתברך מפרסם לעושי רצונו ומצותיו כדאיתא בתנחומא סדר וארא וברבה. כאילו היו נכתבים ונקראים בספר לפני הכל (יפה תואר):

הדא הוא דכתיב אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו וגו'. פירוש אליהו מדבר עם משיח כלומר שכותבין אותו והקדוש ברוך הוא חותם כמו שאומר הכתוב ויקשב ה' וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחושבי שמו (זרע אברהם):

פסקה ז

מבדר. מפזר כדי שימצאם שמעון בר אבא ויזכה בהם:

מבקר. מפקיר:

פסקה ח

רבי יוחנן אמר שלש סאין כו' ותשא ותבא העיר. קשה מאי בעי רבי יוחנן לאשמועינן בזה. גם מה זה שמסיים המדרש ותשא ותבא העיר שהוא לכאורה למותר שלא דרשו על זה שום דרש. אך נראה כונת רבי יוחנן שמשא אדם בינוני כשמסייעין אותו אחרים להרים המשא עליו הוא חמש סאין. וגמירי טונא דמדלי אינש על כתפיה בעצמו אינו אלא שליש משאו ממשא שמסייעין אותו אחרים להרים דהיינו סאה וחצי וששית של סאה. וזאת מרוב כחה וגבורתה עם היות מה שלקטה כאיפה שעורים היה דהיינו שלש סאין. היא בעצמה נשאתו על כתפה כי היא לבדה נשאתו. וזה שאמר רבי יוחנן שלש סאין דתנינן האיפה שלש סאין ומכל מקום ותשא בעצמה על כתפה ותבא העיר:

פסקה ט

יותר ממה שבעל הבית כו'. [אין הכונה דעל מה שזוכה בעל הבית לעולם הבא מירי הכא. דאם כן מה יותר ממה שבעל הבית עושה כו' דלא יצדק לומר יותר אלא בדברים שהן מסוג אחד והצלחת הנפש אינה מסוג הטבת העשיר לעני דהיינו בגוף אלא הכוונה כי יותר ממה שהעשיר מטיב לעני בממון העני עושה עם בעל הבית במה שמקבל המתנה מידו שכח וזכות הצדקה מצלת ממיתה משונה וממיתה טבעית כדאיתא במסכת שבת. ולזה הוכיח מדבר רות [ולא מדבר נעמי דקרא דלעיל שאמרה ואנה עשית ולא עשה] דקאמרה אשר עשיתי עמו היום דהיינו בעולם הזה דאיקרי היום על דרך היום לעשותם כו' (יפה תואר):

הוא יען הוא עני. רצונו לומר שאותיות יען הוא אותיות עני. ורצונו לומר דכתיב בפרשת שמטה יען והוא לשון מיותר להורות שבעון השמטה שלא שמרו כדין וגזלו את העניים מתרבה העניות (יפה מראה):

האביון הונך ביה. פירוש הון שלך תולה בו (מתנות כהונה) שאם לא תתן לו תהיה אתה עני:

האי עלמא דמי לגלגל אנטילייא. כך צריך לומר (אות אמת) פירוש העולם דמי לגלגל. פירוש הערוך הבנאים כשבונים בנין גבוה משימין גלגל על הבנין ומשליכין על הגלגל חבל ארוך ושני ראשיו למטה וקושרין בשני ראשיו שני כלים ושמם אנטילין ונותנין בו דבר הצריך להם ומושכין המלא והריק יורד וחוזר חלילה. וכן העולם הזה מי שעתה עשיר יעני. ומי שעתה עני יעשיר למחר (מתנות כהונה):

דלמא. פירוש איתמר בלשון ירושלמי:

נחתי מסחו. פירוש ירדו לרחוץ במרחצאות של טבריא:

זכון בי. תזכו בי בצדקה ואמרו לו כשנצא מן המרחץ נזכה בך. יצאו ומצאוהו מת. אמרו הואיל ולא זכינו לטפל עמו בחייו נטפל עמו במותו בקבורתו. ומה שלא נזקקו לו מיד אפשר שלא היה בידם ליתן לו מיד עד שילכו לביתם (יפה תואר):

כי קיימין מסחין כו'. בעוד שהיו רוחצין אותו מצאו כיס אחד ושש מאות דינרין בתוכו תלו בצוארו:

מיד נענש למיתה אבל השתא עלי ידי רמאים. דשכיחי איכא התנצלות כשהוא מחזיר ריקם שצריך לדקדק אחריהן. וקרא דוהיה בך חטא מתוקמא במאן דידע שאינו רמאי (יפה תואר):

פסקה י

ואת המתים כו'. שלא נשאר להן מאומה מנכסיהן כדלעיל. ועם כל זאת הספיק ה' יתברך ביד נשיהם להטפל בתכריכיהן כדלעיל:

אמר רבי שמואל בר נחמן בועז גדול הדור היה. והאשה עשתה אותו קרוב כו'. הנה רבי שמואל בר נחמן הרגיש למה לא אמרה אנו קרובים לאיש אלא אמרה קרוב לנו האיש. אלא בהיות דנקטינן מי נתלה במי קטן נתלה בגדול רצתה נעמי להודיע לרות. כי אם היות שבועז גדול הדור הוא עם כל זה יותר מעלה וגדולה היה לנו יותר ממנו עד שהוא היה מתיחס לקרובנו והיה קרוב לנו ונתלה בנו כי ערכו קטן מערכנו. [ואמר כפי הפשט מגואלנו הוא הכונה עד עתה הוא היה שפל לנו ואלינו. מעתה] עתה נהפך

הדבר ומגואלנו הוא לגאול אותנו מעניותינו על דרך כי ימוך אחיך וגו' והחזקת בו (אגרת שמואל):

פסקה יא

בודאי מואביה היא זו כו'. דקדקו אמאי קרי לה עתה מואביה וכבר לא קראה אלא רות סתם וכמו שאמר הכתוב ויאמר בועז אל רות הלא שמעת בתי. אלא קראה מואביה שעשתה כמעשה מואביות כי שארית ישראל לא ידברו כזב והיא בדתה מלבה מה שלא היה. כי בועז לא אמר אלא וכה תדבקין עם נערותי והיא אמרה לחמותה שאמר לה גם כן עם הנערים אשר לי תדבקין. (אגרת שמואל). [עיין בעץ יוסף (לקוטים ממהדורא קמא)]:

פסקה יב

ורחצת מטנופת עבודת כוכבים ומזלות שלך. פירוש מדכתיב וי"ו שאין לו חבור למעלה. אלא אתי להורות שחדא רחיצה כפשוטא וחדא מן עבודת כוכבים ומזלות. וכיון דוי"ו דורחצת לדרשה וי"ו דוסכת נמי לדרשה (יפה ענף). ועיין בעץ יוסף (לקוטים ממהדורא קמא) בשם אגרת שמואל:

שני עטופים. פירוש שני חליפות בגדים אחד לשבת ואחד לחול:

וכך דרשה כו'. שיהיה לכל אחד שני עטיפות ובכו תלמידי חכמים ואמרו דרך קובלנא אין בנו כח להיות לנו שני חליפות שמלות. וכעטיפתנו בחול כך עטיפתינו בשבת:

אפילו כן צריכין לשנות. כך צריך לומר (אות אמת) כדאיתא בשבת שישלשלה למטה את שדרכו לחגור אותם למעלה (מתנות כהונה):

וירדת הגורן זכותי תרד עמך. שלא יפגעו בה בחורים בלתי הגונים בעת לכתה בערב יום. ודייק זה מדכתיב וירדתי הגורן ביו"ד. ולפי זה גם במלת ושכבתי כוונה לומר זכותי ישכב עמך ואצלך שלא יארע לך תקלה שם היינו שלא יקללך בועז (אגרת שמואל):

קבל מרבי חייא חד חקל. פירוש קבל ממנו שדה אחת באריסות או רצה לומר שקנאה ממנה:

ואמר ליה כמה היא עבדה. פירוש כמה רגילה לעשות פירות. אמר ליה מאה כורין היא רגילה לעשות:

ועבדה פוריה. פירוש זרע את השדה אסף את פירותיה והיא עשתה מאה כורין חסר אחת. פוריה פירושו חסר (מתנות כהונה):

אמר ליה אין. השיבו על ראשון ראשון ואמר ליה הן אמת שהיא עושה מאה כורין. ושוב חזר רבי שמעון ואמר ליה והרי הוא עשתה חסר (מתנות כהונה). אבל האות אמת כתב שצריך למחוק הני ששה תיבות אין אמר ליה והיא עבדת פוריה:

אמר ליה הן אקימתא אדרא. פירוש אמר ליה ולהיכן העמדת הגורן:
ולא כן כתיב וירדת. משמע שהגורן עמדה במקום נמוך שבעיר. והטעם שהרוח אינו שולט כל כך ואינו מנשב רק המוץ לבדה:
אזיל נפיחה. הלך ונפה המוץ בנפה ומצאה שהיא עשתה השאר:

פסקה יג

אלי קרי ולא כתיב אמה ליה שמא יבוא כו' ואף על פי כן עלי כו'. רצונו לומר שרות אמרה לנעמי את אמרת לי לרחוץ ולסוך תחלה ואחר כך לירד לגורן. זה לא נאה לי לעשות כן שאם יפגע בי בדרך אחד מהכלבים (על דרך הכלבים עזי נפש) [רצונו לומר בני בליעל] ואני מקושטת ומבוסמת יחשבני לאחת הנבלות ויבא אלי לשחוק בי. ואף על פי כן עלי ליישב הדברים ולמצוא פשר דבר לקיים ציווי שלך. וכך אני עושה ארד הגורן תחלה ושם אעשה ככל אשר צויתני. ארחוץ ואסוך וזה שנאמר ותרד הגורן תחלה ואחר כך ותעש כאשר צותה חמותה. ולכן לא נכתב מלת אלי להורות על זה כי לא עשתה ממש כדברי חמותה כי שנתה הסדר כאמור. וזה שנאמר כל אשר תאמרי אבל לא כסדר שאמרת אלי ולזה חסר מלת אלי. ובזה דייק גם כן דלא קאמר ותעש כל אשר צותה חמותה אלא ככל משום דלא עשתה ממש כל אשר צותה כי שנתה הסדר (אגרת שמואל ומתנות כהונה):

פסקה יד

רבי חנינא בר פפא ורבי סימון ורבי לוי. רבי חנינא אמר תחילת עבורה של מואב לא היה לשם שמים אלא לשם זנות שנאמר וישב ישראל בשיטים וגו'. בדיו לא כן עשו לשם זנות אלא לשם שמים שנאמר ותרד הגורן ותעש. רבי סימון אמר מתחילת עיבורה של מואב לא היה לשם זנות אלא לשם שמים שנאמר אני ידעתי נאום ה' עברתו בדיו לא כן עשו לשום שמים אלא לשום זנות שנאמר וישב ישראל בשטים ויחל העם לזנות. רבי לוי אמר אם תחלתו של מואב לשום זנות גם סופו היה לשום זנות שנאמר בדיו לא כן עשו. וישב ישראל בשטים וגו' ואם תחלת עיבורו לשם שמים אף סופו לשם שמים שנאמר ותרד הגורן ותעש. כן הגיה האות אמת בשם החכם כה"ר יהודה גדליהו נר"ו ודברי רבנן מוחק וגם בילקוט ירמיהו אינו וכן הוא במדרש בראשית רבה (פרשה נא אות יג) [ופירושו שנאמר ותרד הגורן ותעש שירדה הגורן תחלה ואחר כך ותעש כנ"ל כדי שלא יפגעו בה אחד מן הפריצים כשהיא מקושטת. הרי שכונתה היה לשם שמים ולא לשם זנות. בדברי רבי לוי שנאמר בדיו לא כן עשו. פירושו בתמיה וכי בדיו לא כן עשו הרי כתיב וישב ישראל בשטים ויחל העם לזנות]:

פסקה טו

ויאכל בועז. שבירך על מזונו כמו דאת אמר ואכלת ושבעת וברכת וגו' על הארץ הטובה (מתנות כהונה):

לתורה. התורה נקראת טוב כמו שמפרש והולך (מתנות כהונה):

ואת אמרת בקצה הערמה. פירוש כיון שגדול הדור היה והיה לו עבדים הרבה למה לא שכב אחד מעבדיו בקצה הערמה לשמור גרנו. ותירץ שהיו הדור פרוצים בזמה כו' והיה ירא גם מעבדיו שלא יגנבו ממנו תבואה ויתנו לזונות ואסור ליתן פרצה אפילו לפני כשר. לכן שכב בעצמו לשמור גרנו מן הגנבים ובפרט לעשות עבירה בממונו:

אל גיל כעמים וגו'. אהבת אתנן על גרנות דגן:

פרשה ו

פסקה א

עומד ומנגן בהם. זמירות ותשבחות לאל יתברך:

שנאמר וינגע ה' את פרעה. וזה בא על ידי שלא גילה לוט שהיא אשתו. ובזכות זה ניצל לוט מתוך ההפכה כפירוש רש"י על פסוק ויזכור אלהים את אברהם וגו' (שמות ב כד) עיין שם. ונולד מואב שבאתה רות זקנתי ממנו. לזה אקום להודות לך (משנת דרבי אליעזר):

דבר אחר על משפטי צדקך משפטים שהבאת על המצריים. פירושו שעת רצון הוא לקום בזמן הזה להתפלל שנעשו נסים בעת הזאת (יפה ענף):

ואומר לך בדמי חיי. זה דם פסח. ואומר לך בדמיך חיי זה דם מילה:

עם זקני ועם זקנתי. זה רות ובועז:

שאילו החיש לה. פירושו שאילו מיהר לה בפתאום ובמהירות קללה:

לבר ביתיה. אמר לבן ביתו לך וקנה לי מן השוק דבר הגון השוה לכל. הלך והביא לו צפרים. אמר ליה מפני מה התמהמהת להביאם [ואולי שהוא בעצמו צד אותן] אמר לו מפני שמחרידות את האדם שבורחות למקום סכנה וחרד האדם ללכת אחריהן ושוהה לצוד:

מקרא זה חרדת כו'. מוקש היא המצודה שנוקש וניצוד בו העוף והוא נותן חרדה על האדם (מתנות כהונה):

חרדה שהחריד יעקב כו' הוא דבר אחר על פסוק חרדת אדם וגו'. [משום] דקשיא ליה בקרא מאי ובוטח בה' ישוגב. ימלט הוי ליה לומר. לכן אמר דהכי פירושו כחרדה שהחריד יעקב ליצחק בדין יתן מוקש אלא ובוטח בה' ישוגב אף בברכה שלא די שלא

קללו אלא אף ברכו לפי שבטח בה' והיה כונתו רצויה לשם שמים. וכהאי גוונא נמי דריש לה בחרדת בועז על ידי רות וכדמסיק ולכך מייתי ליה הכא (נזר הקודש):

לפפתו כחזזית. ילפת תרגום אונקלוס חזזן. ונקרא ילפת על שמסבב ומלפף את האדם מכל צד (מתנות כהונה):

רוחות. שדים [עיין בעץ יוסף (לקוטים ממהדורא קמא)]:

והנה אשה טהורה מכל הנשים שוכבת מרגלותיו. [כוונתם כי מה שאמר הכתוב והנה אשה שוכבת וגו' הם מיותר כי כבר אמר [למעלה ותבוא בלט] ותגל מרגלותיו ותשכב. [והיה די לומר ויהי בחצי הלילה ויחרד האיש וילפת ויאמר מי את]. לכן דרשו [ואמרו המקרא הזה סרסהו ודרשהו] וכאילו מה שאמר הכתוב והנה אשה שוכבת מרגלותיו הם נאמרים אחר שאלת מי את. והם דברי כותב המגילה שכפי תשובתה שהשיבה אותו הנה אשה טהורה מכל הנשים שוכבת מרגלותיו (אגרת שמואל) היפך והנה אשה לקראתו שבמשלי [פרק] ז' (משנת דרבי אליעזר):

שנאמר ויאמר בת מי את. תיבת שנאמר מיותר (אות אמת):

לאמר שכבה עמי כבהמה. כך צריך לומר (אות אמת) וכן הוא במדרש בראשית רבה (פרשה פז ד):

אבל הכא ופרשת כנפיך על אמתך. רצונו לומר כיון שראתה רות כל השאלות הללו חששה אולי היה נותן לב לבא עליה מיד כי גבר יצרו עליו ולא יכול לו. על כן אמרה לו אנכי רות אמתך כלומר אף שאני רות אמתך וסרה אל משמעתך לא יעלה על לבך [לבוא עלי בלא ברכה.] וזהו ופרשת כנפיך [שהוא לשון נקיה] לשון נשואין כלומר קח אותי לאשה בנשואין [ושבע ברכות בעבור שהכונה להביא נפש מלון לזה העולם וזהו כי גואל אתה ולכן צריך קדושה רבה. וזהו שאמר המדרש אבל הכא ופרשת כנפך כו' (עיין באגרת שמואל):

פסקה ב

בועז היה בן שמונים שנה ולא נפקד. סבירא ליה דאבצן אינו בועז וריש לקיש סבירא ליה דאבצן זה בועז שהיו לו שלושים ושש בנים לכן הביא ראיה מפקידת רות. ורבנן גם כן סבירא ליה דאבצן אינו בועז (יפה ענף):

בת ארבעים שנה היתה. בעת הזאת כדאיתא לעיל וכשהיתה אשת מחלון היתה קודם ארבעים ומכל מקום לא נפקדה. ומכיון שהתפלל כו' ובאות אמת כתב שבנוסח אחר ליכא הני תיבות כיון שנשאת למחלון. והדין עם הנוסחא אחרת עד כאן לשונו:

אוהבת אשה בחור מסכן כו'. רצונו לומר כאשר ראה בועז כל כונתה לגמול חסד עם נפש מחלון המת אמר לה ברוכה את לה' בתי והנה את עשית שני מיני חסדים אחד שנטפלת בתכריכיהן כדאיתא לעיל [במדרש. והנה החסד ההוא היה חסד שעשתה עם גוף המת שלא יקבר ערום]. אמנם זה החסד האחרון [שאת רוצה לעשות עמי הוא יותר טוב וחשוב מן החסד הראשון. כי החסד הראשון היה עם גופו וזה החסד] הוא עם נפשו במה שהנחת מלכת אחרי הבחורים [ולהנשא לבחור כי יותר טוב היה לך להנשא לבחור אפילו שיהיה דל מלהנשא לזקן בן שמונים שנה. וזהו אם דל דקאמר. וכל שכן אם היית רוצה להנשא לבחור היית מוצאת בחור עשיר. וזהו שאמר ואם עשיר. וזה לרוב יופיך וחשיבותך. ועם כל זה הנחת הכל לבלתי לכת אחריהן] ובאת אצלי בשביל שאני גואל ואגאול נפש המת ואם כן הטבת חסדך זה האחרון שעשית עם מחלון מן החסד הראשון שעשית עמו (אגרת שמואל):

פסקה ג

טוב ואלימלך ובועז אחים היו. ומכל מקום היה טוב יותר קרוב לגאול כי היא הבכור (מתנות כהונה):

פסקה ד

הלילה הזו את לנה וכו'. דאם לא כן הלילה למה לי (מתנות כהונה):

גזיז. עבר כמה דאת אמר וכן נגוזו ועבר (מתנות כהונה):

נפק לגביה. פירוש פסק מן הדרשה ונפק לגביה ללכת אחריו ללמוד תורה מפיו:

ברך שהכפיל לו את ממונו. רצונו לומר כל ממון שהיה לו מתחלה. דלא תימא דשארית פליטה שנשארה לו הוסיף לו עליה למשנה. ומכל מקום מה שהיה לו תחלה הוה יותר. אלא אחריתו היה טוב מראשיתו שהיה לו כפלים על כל ממונו:

עקיבא רבך לא היה אומר כן. כי זה לא צריך למכתב כיון דהא בהדיא כתיב ויהי לו ארבעה עשר אלף צאן וגו'. ומתחלה כתיב ויהי מקנהו שבעת אלפי צאן (יפה תואר):

בזכות תשובה ומעשים טובים שהיה בידו מראשיתו. שמפני שבחליו שינה את טעמו קצת שקרא תגר אחר מדותיו של הקדוש ברוך הוא הוצרך לתלות בזכות שהיה לו מתחלה (יפה מראה):

ומה אמרת תובן. פירוש אלישע אמר לרבי מאיר ומה אמרת שוב בבית המדרש:

יש לך אדם שהוא קונה סחורה בנערותו כו'. רצונו לומר שאף על פי שבטבע הון אדם יקר חרוץ בנערותו טפי מבזקנותו שהוא עיף ויגע ולא תעשנה ידיו חריצות. פעמים

יפסיד סחורת הנערות ותתקיים בידו סחורת דזקנה. והכוונה בזה שלא יתיאש אדם מן הרחמים (יפה מראה):

שעושה מעשים רעים בנערותו. שאף על פי שמהראוי שיהיו טובים בנערותו כמו שנאמר (סוכה נג א עיין שם) אשרי ילדותנו שלא ביישה את זקנתנו. מכל מקום פעמים שיתקן בזקנותו מה שקלקל בנערותו (יפה ענף):

שהוא למד תורה בנערותו. שאף על פי שמהראוי שיתקיים בידו התורה של נערות כמו שאמר (אבות ד כ, אלישע בן אבויה אומר כו') הלומד ילד למה הוא דומה לדיו כתובה על ניר חדש. מכל מקום פעמים שמה שילמוד בנערותו ישכח ממנו על ידי שיתעסק בדברים אחרים. ומה שילמוד בזקנותו יתקיים בידו. ולפי זה המקרא לדלעיל מיניה הוא דבק דכתיב כי העושק יהולל חכם (יפה ענף). ועיין ברבה (שמות פרשה ו ב) ובתנחומא סדר וארא:

עקיבא רבך לא כך אמר. רצונו לומר שכל הדברים האילו שאתה אומר דברים פשוטים הם (יפה מראה):

כשהוא טוב מראשיתו. שמתחלה נתכונו בו לטובה אבל כשמתחלה לא היה לתכלית טוב לא יעלה אחריתו לטובה:

וכך הוה כו'. בדידי הוה עובדא הכי וכדמפרש. וצריך לומר שאבויה אביו ספר לו זה המעשה:

שרו כו'. התחילו אלו אמרו מזמורים של הבל ואלו אמרו חרוזות לפי אלפא ביתא שירים לפי המשקל:

איליו כו'. אלו הם עוסקים בשלהם ובמה שהם רגילים. ואנחנו אין אנו עוסקים בשלנו:

שלא היה כונת מחשבתו לשם שמים לא נתקיימה בי. פירוש שכונתו היה רק לגדולה וכבוד כמו שנעשה לרבי יהושע ורבי אליעזר לכן לא נתקיימה בי. ואף על גב שאמרו ז"ל (פסחים נ ב) לעולם יעסוק אדם בתורה ומצות אפילו שלא לשמה כו'. הכא לא קאמר שנענש על זה אלא דלא אסתייעא מילתא להצילו מן החטא כיון דמתחלה לא היתה הכוונה לשמה (יפה מראה):

אלו דברי תורה שקשין לקנות כו'. משום דקשה ליה מכיון דלא יערכנה זהב מה צריך לומר זכוכית דלא סבירא ליה שהוא אבן יקרה. להכי קאמר דאתא למימר דנוחין לאבדם כזכוכית פירוש שבקל משתברין (יפה מראה):

מה כלי זהב וזכוכית אם נשברה כו'. והוצרך להזכיר כלי זכוכית דאם לא כן הוה אמרינן דזהב דנקט אינו אלא לענין חשיבותו שלא יערכנה (יפה מראה):

אם נשברו יש תקנה. להתיכן ולחזור ולעשות מהן כלי והא דקאמר לעיל דנוחין לאבדן ככלי זכוכית. לא שאין להם תקנה אלא שנפסדין לשעתן ואין כל כך מתקיימין (רש"י):
אף תלמיד חכם שאיבד משנתו יכול לחזור עליה. דסלקא דעתך אמינא שכיון שפירש מן התורה היא מתרחקת ממנו על דרך אם יום תעזבני יומים אעזבך. ולכן כשברצונו לחזור עליה לא יוכל לזכות בה כבתחלה. קא משמע לן דעל ידי זריזותו וחפצו יפתחו לו עוד שערי הידיעה והזכרון. וכדאיתא בשמות רבה (פרשה לג ז) שנקרא התורה מורשה שלא יבוש לחזור לה (יפ"מ):
אמר ליה חזור בך. פירוש אלישע אמר לרבי מאיר חזור בך לביתך:
עד כאן תחום שבת. אף על פי שהוא לא היה חושש לחטא. לא רצה שיצטער רבי מאיר כשירגיש שעבר התחום. אי נמי להראות חכמתו אמר כן. ומה שרבי מאיר מעצמו לא חש לזה אפשר שעל ידי שהיה להוט בפלפולי לא שת לבו על דרך באהבתה תשגה תמיד (משלי ה יט) (יפה מראה). ואפשר דדרך לגלוג אמר לו כן ששיער כן בעקבות הסוס ולא היה עדיין תחום שבת:
לית בחילי. איני בכחי וברשותי (מתנות כהונה):
חוץ מאלישע בן אבויה. ואף דקיימא לן דאין דבר עומד בפני התשובה. יש לומר דבת קול זו להכשילו ברוב חטאתיו היה. על דרך משגיא לגוים (איוב יב כג) ומכל מקום אילו יהיב אל לבו ושב ורפא לו ובעת מותו נתן לב לזה (יפה מראה):
שהיה יודע כחי. שלמד תורה הרבה והפך קערה על פיה:
ומהיכן היה לו המעשה הזה. שנשתנה לגריעותא דאף על גב דאמר לעיל מחמת שלא היתה כוונת אבויה לשם שמים. אי אפשר לומר שבשביל זה היה חוטא אלא ודאי חוטא מצד עצמו היה. אלא מה שלא הועילה תורתו להצילו מן החטא כלל הוא הטעם מפני שלא היה כוונת אבויה לשם שמים וכמו שכתבתי לעיל (יפה מראה):
לא מתן שכר ולא תחיית המתים. ר"צונו לומר דכי היכי שנמצא לדעתו שקר מתן שכר העולם הזה הכתוב בתורה. הכי נמי לדעתו שקר תחיית המתים אף על פי שכתוב בתורה (יפה מראה):
והיה מפעפע בכריסה כאריסה של חכינה. כך צריך לומר (אות אמת). פירוש כארס של נחש ועל ידי זה נפסד מזגו והיה מתאוה לדבר עבירה:
רבך חולה הוא ומסתכן. כך צריך לומר (אות אמת):
ועד כדון מקבלין. אם חוזרין בתשובה בשעה כזו שאין יכולת להרע עוד מתקבלין. בתמיה (יפה מראה):

דכדוכה של נפש. כלומר עד שמת. ומצאתי (של"ה מסכת יומא אות קג) ראשי תיבות של דכא דם כפירה אשת איש. שאפילו על אלו שלשה עבירות חמורות מועיל תשובה:
ופרש טליתו עליה. שעל ידי כן יכבה האש כדי שלא ישרוף כסותו (יפה מראה):
ליני הלילה בעולם הזה. שילין וינוח בעולם הזה בלא דין כי לעולם הבא אם יגאלנו הקדוש ברוך הוא ברוב רחמיו מוטב ואם לאו יגאלנו רבי מאיר בזכותו מבלי שיהיה נידון. ולכן נכבית האש מיד וקרי עולם הזה עד ימי התחיה. ועולם הבא ימי התחיה. אי נמי כל זמן שהנפש למטה שלא השיגה לעלות למעלה קרי עולם הזה. וכשימות רבי מאיר ויגאלנו ותעלה נשמתו למעלה עם הצדיקים קרי עולם הבא:
והיה בבקר זה העולם הבא שכולו בקר אם יגאלך. כך צריך לומר:
שמעון לך. בתמיה כי אין זכות עולה להציל אחר מגיהנם כדאמר בפרק חלק ואין מידי מציל אין אברהם מציל את ישמעאל וכו' ומשני דשאני הכא דאתי בטענה דכי היכי דמצילין תיק הספר לפי שזכה להיות תשמיש קדושה. ולפי שיש לספר צורך בו הכי נמי ינצל אלישע בזכות תורתו ומכל מקום אי לאו הצלת רבי מאיר וזכותו לא היה ניצול בטענה זו לחוד דיש לחלק בכמה פנים (יפה מראה):
ואל יהי חונן ליתומיו. דאף על גב דלא ימותו בנים על אבות. כשהפליגו ברשע גם זרעם נדחה וכדמייתי בגמרא לא נין ולא נכד בעמו (יפה מראה):
כך העמיד. דהיינו רבי מאיר שלמד תורה ממנו ולמד לכל ישראל (יפה מראה). או פירושו כך העמיד זרע כשר וצנועות (מתנות כהונה):
כלום קריא חסר כו'. עיין בויקרא רבה (פרשה כג יא). ובמדרש בראשית רבה (פרשה ז אות ו') שם נתבאר:
ואמר חי ה' שאיני נוגע בה. והיינו דסמיך ליה ותשכב מרגלותיו וגו'. כלומר שלא זזה משם (אגרת שמואל):
גבר חכם בעוז כו'. רצונו לומר קרי ביה בועז:

פרשה ז

פסקה א

שנשתהתה שש שעות כמנין הוא"ו ולא נגע בה. כך צריך לומר (אות אמת). פירוש שש שעות היה שוכבת למרגלותיו והודיענו בזה שבחו של בועז כי לא שעה ולא שתים כבש את יצרו לבלתי יגע בה אלא שש שעות שלמות ולא נגע בה:

אמר רבי מאיר לבן ביתו אמר. [הנה רבי מאיר ראה שהיה לו לומר ויקם בטרם יכיר את רעהו אחרי שהוא חשש שלא יודע הדבר. לכן אמר רבי מאיר שהוא לא חשש מבני ביתו] כי יודעים היו צדקתו וצדקתה ולא יעלה על לבם טינא על הדבר ואמנם רבי שמואל בר רב יצחק לא ניחא ליה בזה שאדרבה יהיה זה הכנסת חשד בלבם [מה שלא יתעלם]. לכן אמר שהיה כל אותו הלילה שטוח על פניו בוכה ומתחנן שלא יודע. [באופן שאין צורך לויקם כי בלילה לא נתן שינה לעיניו ותנומה לעפעפיו.]ואל יודע הוא לשון תפלה [לאל חי](אגרת שמואל):

פסקה ב

ותאחז בה מלמד שחגרה מתניה כזכר. כך צריך לומר (אות אמת). [פירוש מדכתיב ותאחז ולא כתיב ותאחזה. (כן הוא בילקוט בהדיא). לכן אמרו שבא לדרשה שאחזה כאחד הגברים. שאם נודע מטבע המציאות] כי המטפחת יש לה ארבע פיאות והיה צריך שני בני אדם בארבע ידות. מכל מקום חגרה מתניה כזכר לעשות יותר ממה שבטבע הדבר לעשות (הרב שלמה הלוי אלקבץ בספרו שורש ישי) [ועיין בענף יוסף]:

וכי יש שדרכו של מלך לישא כו' או דרכה כו'. משום דנקט סתם שש שעורים אי לאו דהיינו ממש גרעינין אית לן לאוקמא אסתם מדה לכל מקום דהיינו סאה (מהרש"א). לכן אמר אם פירושו שש שעורים ממש קשה איך דרכו של מלך (שבועז היה נשיא) לישא ולקדש לו אשה בשש שעורים. ואי פירושו שש סאין שעורים. קשה איך דרכה של אשה להנשא בשש סאין ואיך תוכל לישא משא כבידה כזו (ובמסכת סנהדרין (צג ב) גרס בפירוש לישא ששה סאין) ותירץ רבי סימון בזכות וימד כו' בפרק חלק איתא אלא רמז שעתידין ששה בנים לצאת ממנה שמתברכין בששה ברכות ופירש"י דשש גרעינין נתן לה לסימן ורמז שעתידין לצאת ששה בנים כו'. וגירסא שלנו נראה שפירושו כך שבאמת לא נתן לה רק ששה גרעינין ולא מחמת שהיה צר עין חס ושלום אלא כוונתו היה על רמז הנ"ל ובודאי היא לא הבינה הרמז. ומכל מקום קבלה השש גרעינין לקדושין בסבר פנים יפות. לכן זכתה שיקוים בה זה הרמז [ופירוש הקרא כך הוא מדות שש שעורים מעלות נתן עליה. רצונו לומר להיות בששה בנים היוצאים ממנה. אבל בעל יפה ענף כתב ותירץ רבי סימון בזכות וימד כו' רצונו לומר שבועז היה מודד ונותן כל מה שהיתה יכולה לסבול ונתן בה כח לסבול עד שש סאין לרמוז לו שבזכות זה יעמדו ממנו ששה צדיקים. אבל העיקר כפירוש הראשון שכתבתי כמו שאכתוב לקמן] :

ששה צדיקים וכל אחד מהן שש מדות. משום שכתוב וימד שש שעורים וכתב שש שעורים לכן דריש שתי פעמים שש (יפה ענף):

חנניה מישאל ועזריה. שלשה אלה חשיב להם אחד משום שמעלתן שוה מנאן כאחד (מתנות כהונה):

כתיב חסר מ"ם. בחלק איתא בקש הקדוש ברוך הוא לעשות חזקיהו משיח וכיון שלא אמר שירה נתעכב ולכן המ"ם סתומה באמצע התיבה:

יאשיה שנאמר והיה כעץ כו'. רצונו לומר דכיון דירמיהו בימי יאשיהו נתנבא ולא מצינו משובח ביראת אלהים כמוהו. מסתברא דעליו קאמר ירמיה ההוא קרא דמיירי ביראת ה' כמו שנאמר כל שמעשיו מרובין מחכמתו למה הוא דומה לאילן ששרשיו מרובין והיה כעץ שתול (יפה ענף):

פסקה ד

מה את פנויה כו'. רצונו לומר שאלה מאתה האם עדיין היא פנויה וראויה ליקרא בשם בת או אם כבר יצאת מרשותה ונכנסה ברשות בועז וזה שאמרה מי את האם את בתי אם לאו. אמרה לה פנויה כו':

פסקה ה

אלא כריקם שנאמר בעולי רגלים כו'. רצונו לומר מה להלן דבר מועט כדתני הראיה שתי כסף כו' וסיפא דמתניתין ובית הלל אומרים הראיה מעה כסף והוא דבר מועט. אף רות גם היא באה אל חמותה בדבר מועט. וכוונת המדרש לומר שכוונה שכמו שדבר אלהינו איננו כי אם ההשתעבדות וההודאה. כן הדבר הזה כי אין בו כדי נתינה ומתנה. אבל הענין הוראת האהבה והחבה (אגרת שמואל) [אם כן מזה נראה שלא כפירוש בעל יפה ענף שכתבתי לעיל משמו שבועז נתן לה שש סאין. אלא כפירוש רש"י שכתבתי לעיל]:

פסקה ז

מה לאחורי תרעא כו'. כלו' מה שנזדמן שם לשעה וכי לאחורי השער היה עומד. דמדכתיב והנה הגואל עובר משמע כי מיד כשישב בועז היה הגואל עובר. אמר רבי שמואל בר נחמן דודאי מאת ה' היתה זאת [להניעו ממקומו ולהביא אותו שם] שאפילו היה בסוף העולם הטיסו [פירוש הפריחו] הקדוש ברוך הוא לקיים דבר בועז שאמר והיה בבקר אם יגאלך טוב יגאל [וזה שאמר הכתוב והנה הגואל עובר בעבור אשר דבר בועז כי צדיק וישר הוא ונאמר עליו ועל כיוצא בו ותגזור אומר ויקם לך (אגרת שמואל):

שני גדולי עולם רבי אליעזר ורבי יהושע בועז עשה. כך צריך לומר וכן הועתק בספר אגרת שמואל. דאם לא כן קשה שחסר כאן דעת רבי יהושע:

בועז עשה את שלו. [כלומר שרבי אליעזר ורבי יהושע סבירא ליה] שלא מפני שלא יצטער בעז היה אלא מפני שכל העושה מצוה מסייעין אותו מן השמים. ולכן מאחר

שנעמי רות ובועז נתכונו לשם שמים ועשו כל אחד כל מה שבידם לעשות עזר ה' בידם למהר המצוה בכל מה שאין בידם לעשות (יפה ענף). ופירושו בעז עשה את שלו בכבשו את יצרו ולא קרב אליה. וכן רות בהיותו נשמעת לדבר חמותה בהיות הדבר קשה ומסוכן. וכן נעמי כי לא נהגה כנשים השונאות כלותיהן. ומה גבי גם בהנתק הכח הקושר אותנה ואינה עוד כלתה מכל מקום רצתה לבקש לה מנוח. ומעתה הדבר מסור לשמים לגמור. וכן היה תיכף שבא הגואל (אגרת שמואל):

פלוני אלמוני שמו. ואף על גב דכתיב אם יגאלך טוב יגאל. כה אמר אם יגאלך הגואל טוב הוא לך שיגאל שאדם חשוב הוא (אגרת שמואל):

אלם היה מדברי תורה. ולפי זה יש לומר שטוב היה שמו ונקרא פלוני אלמוני על שם שהיה אלם מדברי תורה. שפלוני פירושו לשון כיסוי והעלם לשון כי יפליא על שנתעלמה ממנו ההלכה:

חס לי ליטלה. והא דאמר לבועז גאול אתה את גאולתי וכי לבועז שרי ולדידיה אסור. ועוד מה זה מסיים המדרש ולא היה יודע שכבר נתחדשה ההלכה כו'. הא בפני הסנהדרין היה עומד שכולם הסכימו בהלכה זו. ואפשר שהיו כמה מערערים בהלכה זו כמו שמצינו שדואג לא הסכים בהלכה זו כמו כן. והוא היה אלם מדברי תורה להכריע כמי ההלכה לכן אמר לבועז לפי דעתך שהיא הלכה ברורה ולא יהיו חכמים מחולקים בה גאל אתה:

פסקה ח

שאין רשות לקטן לישב כו'. דאם לא כן מה צריך לומר שבו פה ולא היה צריך לומר אלא וישבו (יפה מראה). אלא על כרחך מכאן שאין רשות לקטן לישב כו'. שאף על פי שהיו אנשים חשובים שכל מקום שהוזכר שם אנשים מורה שהם צדיקים והיו מזקני העיר. אף על פי כן לא היה להם רשות לישב לפני בועז שהיה שופט דאבצן זה בועז והיה ראש הסנהדרין. והיו הכל קטנים ממנו (אגרת שמואל יפה מראה):

מיכן לבית זה שהן ממנין זקנים כו'. בית זה פירושו בית דין של מטה ורצונו לומר מכאן לבית דין שממנין זקנים בבתי משתאות כדי שלא יקלו ראשם לדבר נבלה וכיוצא (יפה מראה). ובירושלמי (כתובות פ"א ה"א) גרס בהדיא מכאן לבית דין הזה כו':

אלא אפילו אלמן לאלמנה. ולכאורה מאי אתא לאשמועינן דכיון דמבועז גמרינן ברכת חתנים בעשרה מהי תיתי לומר דוקא בחור. ושמא יש לומר דסלקא דעתך אמינא דלא צריך אלא לשופרא דמלתא עביד בועז בעשרה. קא משמע לן דבאלמן נמי בעי עשרה דוקא (יפה תואר):

פסקה ט

אם תגאל גאל לגואל אמר. רצונו לומר שאם תגאול גאל הוא לשון נכח על כן לגואל אמר זה. ואם לא יגאל שהוא לשון נסתר זה אמר לבית דין שאם לא יגאל יגיד לי. ואפשר הטעם שהוא מדרך מוסר דלענין הטבה שהוא אם תגאל דבר לנכח. אך לענין הרע שהוא ואם לא יגאל לא דבר לנכח (אגרת שמואל):

ואדעה שלא כו'. דרש ואדעה לשון ואדם ידע (מתנות כהונה):

על מנת שלא אזקק לה אלא כדי שלא יתגרו בה אחד מן הנערים. כך צריך לומר (אות אמת):

ודאי דהיא אזלת רות. פירוש הלכה לה ממני כי לא אוכל לגאול אותם עם נחלתה (מתנות כהונה):

פסקה י

והיו מסייעא להההיא דרבי שמואל בר נחמן כו'. פירוש דמשום הכי קאמר קניתי שידע כי הוא שיקנה אותה ולא הגואל דקים ליה בגויה שלא יחפוץ בה מפני שלא היה תלמיד חכם ויחשוב שיפגום זרעו בה (יפה עניף):

פסקה יא

בגו אפייה. במנהגם של ישראל (מתנות כהונה):

בראשונה היו קונים במנעל ובסנדל שנאמר שלף כו' חזרו כו'. ואיירי בנכסים שיש להם אחריות (מתנות כהונה):

כל מי שהוא מוכר שדהו כו'. ובירושלמי פרק קמא דקדושין (פ"א ה"ה) איתא דאם מכר שדה אחוזתו אפילו לישראל היו עושין כן:

קליות ואגוזים. שהוא דבר שהילדים נהנים בו ולהוטים אחריהם ובאין לחטוף מהם לזכר. שבהם יותר מצוי הזכרון כמאמרם הלומד ילד למה הדבר דומה לדיו כתובה על ניר חדש. ובעדות זו התינוק נאמן בזה (עי' כתובות סוף פ"ב):

החזירה היו אומרים כו'. ואם חזר ולקח מן נכרים היו גם כן מביאין חביות כו'. והיו התינוקות אומרים חזר פלוני לאחוזתו:

כך כל מי שנושא אשה כו'. פירוש וכן כשהיה אחד נושא אשה כו':

גרשה היו אומרים. רצונו לומר גרשה היו מביאין חבית כו' והיו אומרים חזר כו':

חזרו להיות קונין במנעל וסנדל שלף איש נעלו ונתן לרעהו. כל זה הוא מיותר. וכן בירושלמי ליתא זה:

מילתא דרבי חנינא פליגא. רצונו לומר רבי חנינא פליג על רבי יוסי דאמר שנקנית בכסף שוה פרוטה ויליף לה משדות בכסף יקנו דכתיב בנביאים. ורבי חנינא סבירא ליה שהם ליטרים (שהוא כ"ה סלעים רש"י):

חוץ משקלי עפרון שהיו קנטרין שנאמר בכסף מלא כו'. כך צריך לומר (אות אמת). ופירש קנטרין רצונו לומר מאה סלעים בכל שקל (רש"י ב"מ פז א). ועיין בפרק יש בכור (בכורות נט ב) ובירושלמי פרק קמא דקידושין (פ"א ה"ה) וביפה מראה שם:

ולא דמי הכא כתיב כו'. פירוש לא דמי הא דרבי חנינא להא דרבי יוסי ולא פליג דהכא בנביאים כתיב כסף שדות בכסף כו' והיינו פרוטה. והא דאמר רבי חנינא שהם ליטרים היינו היכא דכתיב שקלים (מתנות כהונה):

ודלא כרבי אליעזר. הא דאמר שקרקע אינה ניקנית אלא בשלשה דרכים בלבד דלא כרבי אליעזר דאמר הילוך קנה:

עד מקום שהלך דברי רבי אליעזר. כך צריך לומר (אות אמת):

עד שיחזיק. להשוות קרקע לחרישה או נעל וגדר ופרץ כל שהוא (רשב"ם):

והכל מודים במוכר שביל לחבירו כיון שהלך בו קנה שנאמר קום והתהלך בארץ. כך צריך לומר (אות אמת). וכן הוא בירושלמי פרק קמא דקדושין:

פסקה יב

נעלו של גואל. רצונו לומר הגואל שלף נעלו ונתנו במתנה לבועז ובההיא הנאה שקיבל בועז ממנו מתנה גמר הגואל והקנה לו. ודייק זה שהיה נעלו של גואל מדקאמר קרא ויאמר בועז לזקנים ולמה ליה להזכיר שמו לימא וישלוף נעלו ויאמר לזקנים וממילא ידענו כי בועז הוא האומר. או לימא וישלוף בועז נעלו ויאמר לזקנים. אלא ודאי מדקאמר וישלוף נעלו ואחר כן אמר ויאמר בועז לזקנים משמע דעד השתא מי ששלף נעלו לאו בעז הוא אלא הגואל. ומאן דאמר בועז שלף נעלו הוכרח משום דאי איתא דהגואל הוא דשלף נעלו ולא היה צריך לו שיאמר לו אחר דבר כי הוא מעצמו היה אשר הזכיר הכא הקנין. ואם כן כשאמר לעיל גאל אתה את גאולתי תיכף הוי ליה לומר וישלוף נעלו. אלא כיון שלא אמר כן משמע שבועז היה והוא לא היה שולף נעלו אם לא שאמר לו הגואל קנה לך. ואז שלף בועז נעלו (אגרת שמואל):

שמלתו של ירבעם. שמאחר שטעם הקריעה לקרוע מלכות שלמה וליתן עשרת השבטים לירבעם. ראוי היה שתהיה הקריעה בשמלתו שהוא הזוכה במלכות ולא בשמלת אחיה (יפה ענף):

מעילו של שאול. על שנקרע ממנו המלכות:

מעילו של שמואל. וכדמפרש שדרך הצדיקים כו':
עד סבור שירבעם הוא שניגף. מדכתיב ולא עצר כח ירבעם משמע שהוא הניגף כי יד ה' היתה בו כמו שהיתה עד עתה. ועוד דבתר הכי כתיב ויתחזק אביהו וישא לו נשים. ועוד דכתיב וישכב אביהו עם אבותיו משמע שמת כדרך כל הארץ. לא ניגף אלא אביה שהרי ירבעם קבר את אביה ומלך אחריו שתי שנים כדאיתא בסדר עולם. והא דכתיב בתר הכי ויתחזק אביה אין מוקדם ומאוחר בתורה (יפה מראה) וזהו שאמר ולא עצר כח ירבעם עוד בימי אביה לדיוקא דהא אחר מות אביה שוב חזר לאיתנו (נזר הקודש):
שהעביר הכרת פניהם. כדי שלא יעידו עליהם ויתעגנו נשותיהם:
שנאמר הכרת פניהם ענתה בם. הרי דהכרת האדם הוא בפנים:
דתנינן אין מעידין כו'. מתניתין היא סוף מסכת יבמות וסיים שם ואין מעידין אלא עד שלשה ימים. וכן הוא בהדיא במדרש בראשית רבה (פרשה ס"ה):
שחיסדן ברבים. לשון חסד הוא. ופירושו שביזה וחירף את הרבים שהיו עם ירבעם ולא היה ראוי לעשות כן. דמשה נענש על אמרו שמעו נא המורים:
וקרא לאחיה השילוני בן בליעל. מאחר שאמר ויקבצו עליו בני בליעל ויתאמצו על רחבעם ואחיה היה המחזיק את ירבעם ראשונה בדבר ה' (יפה תואר):
לא ביערה. שהרי בנבואת הושע שהיה זמן רב אחרי המלכים האלו כתוב שם לעגלות בית און יגורו שכן שומרון. והיינו עגל של בית אל שנקראת בית און. הרי שלא ביערה אז (יפה תואר):
מה אם המלך שמונה את המלך. שדרכן לנצח זה את זה ועל כל זה נענש על הגדוף. כל שכן הדיוט שמוזהר על כבוד וממון הדיוט (יפה ענף):

פסקה יג

רוב מסובין משל לאה. רצונו לומר הא דאקדימו לרחל משום דרוב המסובין [פי' הערוך חשובים] שבאותו מעמד מבני לאה היו. דבועז ובית דינו מבית לחם יהודה משבט יהודה היו. ולכן נתנו הכבוד לרחל שאילו הקדימה את לאה היו נראין כמכבדין את עצמן. ומדרך המוסר לכבד אדם את חבירו יותר מעצמו. ורבי אבא בר כהנא פליג ואמר כי לא משום דרך המוסר הקדימה אלא מפני שהדין כן לפי שהיא עיקר הבית. אבל יותר נראה כמו שהגיה בעל אות אמת שצריך להיות במקום לפיכך הוא עושה אף על פי כן הוא עושה. וכך פירושו שעם היות רוב העומדים האלה מבני לאה הם מודים שרחל עיקר ולפיכך הקדימוה. ורבי אבא אתא לסייע למה שאמר שרחל היתה עיקר (יפה תואר בב"ר פ' ע"א):

ורחל עקרה עיקרה של בית. כך צריך לומר (אות אמת). ודייק זה משום דאי כפשוטו קשה דהוה ליה לכתוב בתר דמסיים פקידת לאה ותעמוד מלדת הוי ליה למימר ורחל עקרה ונתקנאה באחותה. ולכן דרשו עקרה מלשון עיקרת הבית ולאה שנואה בערכה לפיכך היה רחל עקרה ולאה הולידה בנים כדי לזקוף קרנה (נזר הקודש):

שאמרו דברים כנגד רחל. שאמרו הכל שהיא תנשא לעשו בשביל שהיא עקרה. או הכוונה שהיו אומרים שיעקב נשא לאה להוליד ממנה בנים ורחל לתשמיש כמנהג דור המבול (מתנות כהונה). או אפשר שאמרו רחל אין סתרה כגלויה נראית צדקת ואינה צדקת שאילו היתה צדק' לא היתה עקרה כדאיתא במדרש בראשית רבה. ובספר אות אמת כתב שצריך לומר לפי שכל הדברים תלויה ברחל וכן הוא במדרש בראשית רבה (פרשה עא). לפי זה הגירסא כך פירושו. שכל הדברים תלוים ברחל שלא הלך יעקב אצל לבן ולא עבד שם אלא בשביל רחל. ועל ידה נתגלגלו נשואי לאה נמצא שרחל סיבת כל התולדות (יפה תואר):

רחל מבכה על בניה. דהיינו הגליות שעברו דרך קבורתה כדאיתא במדרש בראשית רבה (פרשה פב) ולא היו כלם מזרעה אלא שהכל נקראו על שמה (יפה תואר):

ולא סוף דבר. פירוש כמו לאו דוקא:

לשם בנה. שכל התולדות לא באו אלא בשבילו וכדאיתא במדרש בראשית רבה (פרשה פב) (יפה תואר):

אולי יחנן ה' וגו'. ופשוט שלא את זרע יוסף לבד יחנן ה'. וכן מה שאמר הבן יקיר לי אפרים כנגד כל ישראל ידבר. שעל כלם בא לבשר כמבואר מענינו ועוד מה נשתנו אלו מאלו (יפה תואר):

פסקה יד

יצחק שטוח כאן כו'. שמאחר שכל אחד מתפלל על האחר טוב הדבר שיהיה לפניו כדי לעורר הכוונה ולכוון יפה עליו כי בכמו זה מועיל יפה התפלה כמו שהכהנים המברכין פניהם כלפי העם (יפה תואר בבראשית רבה פרשה ס"ג):

ותהי לו לאשה כו' עיקר מוטרין כו'. דייק דלמה ליה למכתב ותהי לו לאשה כיון דכתיב ויקח וגו'. אלא למימר שלאחר שלקחה נעשית לו לאשה שקודם לא היתה אשה (משנת דרבי אליעזר). או דייק מדכתיב ויתן ה' לה הריון ולא אמר ותהר ותלד בן להורות כי מקום ההריון בעצמו היה אשר חסר ממנה ועתה ה' נתנו לה במתנה בתוכה מקום הריון ותלד בן (אגרת שמואל):

מוטרין. בלשון יון נקרא כן הרחם:

וגלף. וחקק:

פסקה טו

מה היום הזה רודה כו'. דאם לא כן היום למה לי פשיטא שהיום הזה היתה הגאולה (יפה ענף):

מה היום הזה. היינו השמש שמאיר היום ועל ידי שנותן אורה לכוכבי מעלה מיקרי רודה ברקיע על דרך המאור הגדול לממשלת היום. או לפי שהוא מנסר ברקיע כמו שאיתא במדרש בראשית רבה (פרשה ו) היה רודה ברקיע. ויתכן דעל גלגל יומי קאמר והיינו רודה ברקיע לפי שמחזיר בתנועתו כל הגלגלים (יפה ענף):

כך יהיה בזרעך רודה כו'. שמלכות יהודה דכתיב ביה לא יסור שבט מיהודה תצמח מזרעה. ומלך המשיח שנאמר עליו וירד מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ שימשול בכיפה: [ביצתו. שורשו]:

בימי עתליהו שלא נשאר רק יהואש. וזה היה נשאר מברכותיהם של נשים. שאם לא ברכותיהן היה ראוי דוד שיתכלה זרעו לפי שבסבתו נאבד זרע אחימלך ונוב עיר הכהנים (יפה ענף):

שמה כתיב. פירוש אצל בנות לוט אין כתיב כאן בן. רצונו לומר דהוי ליה למימר בן בהיות עיקר מבוקשתה לבן להחיות זרע על ידו אף כשימות הזקן. אף על פי שהאם אסורה לבני נח מאחר שנשארו לחיות זרע לדעתן ועולם חסד יבנה כמו שהותר קין באחותו מהאי טעמא (יפה תואר ונזר הקודש בב"ר פ' נ"א). אבל בלידת בת אין להם תועלת. לכך דרש שנרמז בזה על זרע הבא ממקום אחר. אף על פי שהן בל ידעו מה. היו כמתנבאות ואין יודעות מה מתנבאות. כי ה' שם בפיהם דבר לומר כן (יפה תואר שם). ונאמר על מלך המשיח לשון זרע. משום שזרע הוא לשון זרות ומשיח הוא בא מפסול משפחה ממואב (מתנות כהונה):

פסקה טז

ולכלכל את שיבתך וגו'. משבעה בנים:

פרשה ח

פסקה א

לא פסול משפחה הוא כו'. והגם שלא נטלם מהם כי מואבי ולא מואבית עם כל זה היו עולבים אותו שממשפחה פסולה בא כי לא יבצר שאביה וכל זכר שממשפחתה פסולים לבוא בקהל. והנה תשובתו עליהם היתה שכאשר הוא יתברך לא בנה את בית ישראל

באופן משולל פתחון פה של שתי אחיות מהטעם הגלוי לפניו יתברך כן הדבר הזה. והגם שלפי האמת נשא יעקב אותם בהיתר שקודם מתן תורה היה (עיין רמב"ן בראשית כו ב' ופרשת דרכים דרוש א'). מכל מקום למה ליה להקדוש ברוך הוא להוציא זרע בית ישראל באופן זה שתאסר התורה לכן ודומו סלה. כלומר כי אל דעות ה' וידע איזה הדרך יוציא את זרע ישראל לעולם. ובאיזה דרך יבנה את ממלכת ישראל וידומו סלה כי מי יבוא אחר מלכו של עולם אשר לא מחשבותיו מחשבותינו:

ואף תמר שלקחה יהודה כו'. מלשון המדרש נראה שגם זה דברי דוד לבני שבטו שהיו אומרים שלהם נאה המלוכה שהם מזרע יהודה וממשפחה מיוחסת בלי שום שמץ. על זה אמר להם דוד ואף תמר שלקחה יהודה זקנכם לא מפסול משפחה היא שנשא יהודה כלתו. ולא עוד אלא שהיתה בתו של שם שהיה כהן וחמיר איסורה טפי אם כן מה יחוס יש לכם. אלא על כן שאל דעות ה' כנ"ל. ולפי הפשט הזה טוב לגרוס ולא (תחת אלא) בתו כו' שהוא בתמיה [אבל מילת אלא הוא בדוחק]:

מה אתם יש לכם יוחסין אף אני יש לי יוחסין. כך צריך לומר (אות אמת)וכן הוא בשוחר טוב (מזמור ד):

ארגיז יצרך. כשבא עבירה לידך תרגיז יצר טוב על יצר הרע (יפה ענף):

אכעיס יצרו. שתביא עצמך לידי נסיון ותכחישו (יפה ענף). ובילקוט (תהלים רמז תרכז) ובשוחר טוב (מזמור ד) גרס אכחיש יצרך:

ולא ירחמאל היה בן קדמאי דכתיב (דברי הימים א, ב ט):

ובני חצרון. כך צריך לומר (אות אמת):

אשה אחרת. מדכתיב אחרת דייק שהיא עובדת כוכבים ומזלות:

ושלמון למה שלמה ושלמון אלא עד כאן עשו סולמות לנשיאים. כך צריך לומר (אות אמת). ורצונו לומר מדשנותו את טעמו משלמה לשלמון מה שלא עשה כן לכל השאר להוסיף או לשנות אותיות שלו. אך הוא להורות הפרש העליה שעד כאן למנות לנשיאים מכאן ואילך למלכים. ותהיה הוראת הדבר בשנותו את טעמו משלמה לשלמון שיש הפרש מספר אחד וחמשים שהוא מה שעולה במספר קטן שתי תיבות שהן [להצליח למלכות] לרמוז כי ממנו והלאה הולכים ומוסיפים הכנה להצליח למלכות (אלשיך). כי בועז בנו נשא את רות אם המלכות וכתיב מצאתי דוד עבדי היכן מצאתי בסדום היינו בכניסת רות בקהל:

שירה הייתי צריך לומר שבאתי. ורצונו לומר וה' הגדיל עוד לעשות עמי שבמגלת ספר כתוב עלי שאני מותר לבא בקהל ואם כן כל שכן שיש לי לשורר:

כתוב כי שת לי אלהים זרע אחר כו'. ואם כן הואיל ונרמז מלך משיח בתורה אם כן היתר שלי כבר כתוב בתורה (יפה ענף):

במגלת ספר. הוא מגילת איכה:

לך הייתי מצפה. דייק מכפל לשון לך לך: